

παρατηρουμένη εἰς πολλὰς γενεὰς προέρχεται ἐκ τῆς ὑπερβολικῆς λεπτότητος τῶν ἀπτικῶν δργάνων, ἥτις διὰ τῆς γεννήσεως μεταδίδοται καὶ ἔνισχύεται κατὰ μικρόν, ὁ δαλτωνισμὸς ἐκ παθήσεως νευρικῶν ἴνῶν κληροδοτουμένης. Ἡ δύναμις τῆς ἀντιλήψεως καὶ τῆς μνήμης καὶ τῆς κρίσεως ἀναφαίγονται παρὰ τοῖς ἐκγόνοις, διότι ὑγιὲς καὶ ἀλώβητον μεταγγίζεται εἰς αὐτοὺς νευρικὸν σύστημα καὶ ἀνάπτυσσεται ἀπροσκόπτως, ἵδιᾳ οἵ μετωπιαῖοι τοῦ ἐγκεφάλου λοβοί, ἡ δὲ περὶ τὴν μουσικὴν εὑαισθησία, διότι τελειότατον διὰ πολλῶν γενεῶν ἀπαπτυχθὲν κληροδοτεῖται τὸ αἰσθητήριον τῆς ἀκοῆς καὶ τὰ ἀκουστικὰ τοῦ ἐγκεφάλου κέντρα, τὸ δὲ εὐόργητον καὶ ἡ δυστροπία τοῦ χαρακτήρος καὶ αἱ ἄλλαι ψυχικαὶ ἀνωμαλίαι πᾶσαι, διότι μεταδίδονται ἀπὸ τῶν γονέων εἰς τὰ τέκνα ἐγκεφαλικαὶ καὶ νευρικαὶ καὶ ἡπατικαὶ καὶ καρδιακαὶ καὶ ἀπειροι ἄλλαι ἴδιορρυθμίαι καὶ παθήσεις, ὃν εἶναι αἱ ψυχικαὶ ἐκφάνσεις συμπτώματα¹¹⁴⁾.

Οὕτως ἔξηγεῖται καὶ ἡ κληρονομία τῆς τάσεως πρὸς αὐτοχειρίαν, περὶ ἣς λόγον ποιεῖται ὁ Voltaire. Ἡ τάσις αὗτη δύναται νὰ ἀνακύψῃ παρὰ τοῖς τέκνοις, διότι εἶναι σύμπτωμα κληροδοτουμένης νευροπαθείας.

Tὰ ψυχικὰ κληρονομήματα.

Καὶ ἡδη περιφανὴς προκύπτει ἡ ἡμετέρα περὶ ψυχικῆς κληρονομικότητος γνώμη. Δὲν ἀποδεχόμεθα ἡμεῖς ὅτι ἴδει καὶ συναισθήματα τοιαῦτα ἢ τοιαῦτα καὶ ἐπιθυμίαι καὶ πόθοι κληροδοτοῦνται, οὐδὲ νομίζομεν ὅτι ἴδιοφυῖαι καὶ δεξιότητες ἀποτετελεσμέναι εἰς τὰ τέκνα μεταδίδονται. Τοῦ Πλάτωνος ἡ γνώμη, ὅστις, ὅπως ἐρμηνεύσῃ τὸ μανθάνειν, ἐδίδαξεν ὅτι ἡ ψυχὴ ἐκάστου ἀνθρώπου ἐν προτέρῳ τινὶ βίῳ εἶδε τὰς ἴδεας τῶν ὄντων καὶ διατηρεῖ τὰς εἰκόνας αὐτῶν ἐν τῇ μνήμῃ καὶ τῇ βιοηθείᾳ ἐκείνων γινώσκει τὰ ὄντα τοῦ κόσμου, ἀτινα εἶναι, κατ' αὐτόν, δμοιώματα τῶν ἴδεων καὶ μιμήματα¹¹⁵⁾, ἐπολεμήθη ἡδη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους. Καὶ τοῦ Καρτεσίου δὲ ἡ διδασκαλία, καθ' ἥν ὑπάρχουσιν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἴδει ἔμφυτοι (ideae innatae)¹¹⁶⁾,

¹¹⁴⁾ Πρβλ. καὶ Yves Delage, L'hérédité et les grands problèmes de la biologie générale², 1903, σελ. 210.

¹¹⁵⁾ Φαΐδ. 72 Ε, Μένων 86 Α καὶ ἄλλοι.

¹¹⁶⁾ Meditationes de prima philosophia.

ἀνηρέθη ὑπὸ τοῦ Locke, ἀποδεῖξαντος ὅτι αἱ ἴδεαι δὲν ὑπάρχουσιν ἀρχῆθεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλὰ δι' ἀφαιρέσεως σχηματίζονται κατὰ μικρόν¹¹⁷⁾). Ἀλλὰ δὲν δεχόμεθα πάλιν ὅτι τοῦ ἀρτιγεννήτου ἀνθρώπου ἡ ψυχὴ εἶναι *tabula rasa*. Ἀκοὴ ἀρτία καὶ ὅρασις, ὅξεῖται ἀντίληψις, ἀγαθὴ μνήμη, φαντασία ζωηρά, συναίσθημα γενναῖον, ἵσχυρὰ βούλησις, δι' ὃν πάντων ἀναδεικνύονται οἱ καλλιτέχναι, οἱ ποιηταί, οἱ δήτορες, οἱ σοφοί, οἱ μεγάλοι φιλάνθρωποι, τῆς δράσεως οἱ ἥρωες, ἡ τούτων τάνατία, ὅσα γίνονται ἀφορμὴ τῆς πνευματικῆς καὶ ἡθικῆς ἀτελείας τῶν ἀτόμων καὶ τῶν λαῶν, ἔγκεινται ἐν σπέρματι ἐν τῷ σώματι καὶ δὴ ἐν τῇ τοιᾶδε ἡ τοιᾶδε κατασκευῇ τῶν σπλάγχνων, τῶν αἰσθητηρῶν, τοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ ἴδιᾳ τοῦ ἔγκεφάλου καὶ μετὰ τοῦ ὁργανισμοῦ ἀπὸ γένους εἰς γένος μεταγγίζονται. Καλοῦμεν δὲ τὸ σπέρμα τοῦτο φύσιν ἡ ψυχικὰς προδιαθέσεις καὶ διμιλοῦμεν περὶ ψυχικῆς αληρονομικότητος, εἰ καὶ αἱ προδιαθέσεις εἶναι κυρίως εἰπεῖν σωματικά, ἐπειδὴ αὗταὶ γίνονται πρώτη αἴτια εἰς τὴν γένεσιν καὶ λειτουργίαν τῶν φαινομένων τῶν ψυχικῶν¹¹⁸⁾.

¹¹⁷⁾ «No innate principles in the mind», *An Essay concerning human Understanding*, Βιβλ. Α', κεφ. 21.

Ἐλέγχου χρήζει τὸ ζήτημα ἀν μεταδίδονται ἐπὶ μέρους παραστάσεις αληρονομικῶς. Οἱ περὶ τὸν Darwin, οὓς ἔμνημονεύσαμεν ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ, τάσσονται ὑπὲρ τῆς τοιαύτης αληρονομικότητος. Ὁ νεοσσός, λέγουσιν, εὐθὺς ὡς ἔξελθῃ τοῦ φοῦ, γνωρίζει τὴν προτιθεμένην τροφήν, τὸ νεογνὸν εὐρίσκει τὸν μαστὸν τῆς μητρός του, τὸ ἐν τῷ κλωβίῳ πτηνὸν οὐδαμόθεν μαθὸν κατασκευάζει φωλεάν. Ἀλλ' ὁ Wundt ἀντιτάσσει τὰ ἔξῆς. Οὔτε ἥχον, οὔτε φωτὸς καὶ χρώματος ὑπάρχουσιν ἔμφυτοι παραστάσεις. ὡς δηλοῦσι κωφοὶ ἐκ γενετῆς καὶ τυφλοὶ ἰαθέντες. Ἐν τῷ νεογνῷ ἔμφυτος εἶναι ἀναμφηρίστως ἡ δύναμις τοῦ αἰσθάνεσθαι πεῖναν καὶ τείνειν (κινήσεις ἀντανακλαστικά. διὰ τὸ ἐνυπάρχον αἴσθημα) πρὸς κατάπαυσιν αὐτῆς. Ἀλλ' οὔτε ἐν τῷ νεοσσῷ παράστασις τοῦ κόκκου ὑπάρχει, οὔτε ἐν τῷ νεογνῷ τοῦ γάλακτος καὶ τοῦ μαστοῦ (*Menschen - und Thierseele*², σελ. 453, 459, 465 καὶ ἄλλ.).

¹¹⁸⁾ Ἐγγύτερον τὴν ὁργανικὴν αληρονομικότητα ἐπειράθησαν νὰ ἔρμηνεύσωσι πολλοί. Ἐκ τῶν παλαιῶν ὁ Δημόκριτος καὶ ὁ Ἰπποκράτης ἐδίδαξαν ὅτι ἔκαστον ὃν γεννᾷ ὅμοιον αὐτῷ, διότι οἱ ἐν τῷ σπέρματι γεννητικοὶ πυρῆνες προέρχονται ἐκ πάντων τῶν μερῶν τοῦ σώματος αὐτοῦ. Συμφωνεῖ δὲ τῇ ὑποθέσει ἐκείνων καὶ τοῦ Darwin ἡ θεωρία ἡ λεγομένη *Παγγένεσις*. Κατ' αὐτὴν τὰ κύτταρα τῶν ὁργανισμῶν ἐν πάσῃ ἡλικίᾳ γεννῶσι πυρῆνας. οἵτινες διὰ πάντων τῶν ἴστων διερχόμενοι τρέφονται καὶ γίνονται ὅμοιοι πρὸς τὰ κύτταρα τὰ παραγαγόντα αὐτοὺς. ἐκ τῶν πυρήνων δὲ τούτων διὰ τῆς γεννήσεως μεταγγιζομένων ἀναπτύσσονται

3. Νόμοι τῆς ψυχικῆς κληρονομικότητος.

Οἱ δὲ νόμοι τῆς ψυχικῆς κληρονομικότητος, οὓς ἡ παρατήρησις βεβαιοῖ, εἶναι κυρίως εἰπεῖν τέσσαρες, ὡς καὶ οἱ νόμοι τῆς κληρονομικότητος τῆς φυσιολογικῆς.

Κατὰ τὸν πρῶτον πάν δργανικὸν ὃν λαμβάνει παρ' ἀμφοτέρων τῶν γονέων χαρακτῆρας σωματικοὺς καὶ ψυχικούς. Ἐν τινι ποιήματι αὐτοῦ διαλέγει ὅτι παρὰ τοῦ πατρὸς τὸ αὐστηρὸν ἥθος, παρὰ δὲ τῆς μητρὸς τὸ εὔθυμον ἐκληρονόμησε καὶ τὸ ποιητικόν·

*Vom Vater hab'ich die Natur,
des Lebens ernstes Führen,
vom Mütterchen die Frohnatur
und Lust zu fabulieren.*

Καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ἔσχε ψυχικοὺς χαρακτῆρας ἐκ τοῦ Φιλίππου καὶ τῆς Ὀλυμπιάδος καὶ ὁ Νέρων ἐκ τοῦ Δομιτίου καὶ τῆς Ἀγριππίνης, κατὰ Ribot, καὶ ἡ Ἐλισάβετ τῆς Ἀγγλίας ἐκ τοῦ Ἐρρίκου Η' καὶ τῆς Ἀννης Βολέϋν, κατὰ Michelet¹¹⁹⁾.

Κατὰ τὸν δεύτερον νόμον ὁ ἔτερος τῶν γονέων πολὺ μείζονα ἐπὶ τὰ τέκνα ἔχει· δοπήν, εἴτε ὁ πατὴρ εἴτε ἡ μήτηρ. Ἡ πεῖρα μυρία παρέχει παραδείγματα. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἴστορίας μνημονεύουσι πολλά.

οἱ νέοι δργανισμοί. (Περὶ ἀλλοιώσεως τῶν ζῷων, τ. 2, κεφ. 17). Κατὰ τὸν Haeckel αἰτία τῆς κληρονομικότητος εἶναι στοιχεῖόν τι, ὁ καλεῖται πλάσσον ἢ πλάσμα. Συνίσταται δὲ τοῦτο ἐξ ἀτόμων δργανικῶν (Plastidüle) κεκτημένων κυματοειδῆ κανονικὴν κίνησιν (ἔλξιν καὶ ἀπωσιν, ἢν δὲ Haeckel καλεῖ μνήμην) καὶ αἰσθησιν καὶ βούλησιν. Ἐκ τῆς κανονικῆς κινήσεως, ἡτις μεταδίδοται καὶ εἰς τὰ γεννώμενα, ἐρμηνεύεται κατ' αὐτὸν ἡ κληρονομικότης. (Die Perigenesis der Plastidüle oder die Wellenzeugung der Lebensteilchen, 1876). Ἀλλως ἔξηγεῖται τὸ φαινόμενον δὲ Weissmann, διαφόρως δὲ ἄλλοι. (Πρβλ. Orschansky, ἐν τῷ εἰρημένῳ βιβλίῳ, σελ. 33 κέκ.). Καὶ οὕτως, ἐν τῷ τὰ φαινόμενα τῆς φυσιολογικῆς κληρονομικότητος εἶναι ἀναμφισβήτητα, περὶ βεβαίας καὶ γενικῶς παραδεδεγμένης ἔξηγήσεως αὐτῶν οὐδεὶς δύναται νὰ γένηται λόγος. Ἐν τῇ τῶν λεπτομερειῶν μάλιστα ἐρμηνείᾳ κυκεών παρατηρεῖται γνωμῶν.

¹¹⁹⁾ Ὁ Ἀριστοτέλης ἐδίδαξεν ὅτι τὰ θήλεα τῇ μητρὶ μᾶλλον ὅμοια γίνονται, τὰ δὲ ἄρρενα τῷ πατρὶ. (π. ζ γεν. 4, 3). Ὁ δὲ Schopenhauer λέγει ὅτι τὸν χαρακτῆρα κληρονομοῦσι τὰ τέκνα παρὰ τοῦ πατρός. τὴν διάνοιαν δὲ παρὰ τῆς μητρὸς αὐτῶν. (Die Welt als Wille und Vorstellung, I, 23 καὶ ἄλλ.).

Ο Mozart, ο Beethoven, ο Pitt, ή φιλόσοφος Υπατία, ή Λουδογητία Βοργία πρόκεινται παραδείγματα τῆς ἐκ τῶν πατέρων κληρονομικότητος, οἱ δὲ Γράκχοι καὶ ἄλλοι τεκμηριοῦσι τὴν κληρονομικότητα ἐκ τῆς μητρός.

Κατὰ τὸν τρίτον νόμον παρ' ἐκγόνοις μᾶλλον ἢ ἡττον ἀπομεμακρυσμένοις ἀνακύπτουσι φυσικοὶ καὶ ἡθικοὶ χαρακτῆρες, οὓς δὲν εἶχον οἱ ἄμεσοι ἀπόγονοι. Καλεῖται δὲ τὸ εἶδος τοῦτο τῆς κληρονομικότητος **atavismus**, διότι κατ' αὐτὸν πάππων καὶ προπάππων (atavus) χαρακτῆρες κληρονομοῦνται, δύναται δὲ διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν καὶ **παλινδρόμησις** ἐπὶ τὰ πρότερα γένη νὰ κληθῇ.

Καὶ οἱ Γάλλοι καλοῦσι τὴν κληρονομικότητα ταύτην *héritage en retour* καὶ οἱ Γερμανοὶ *Rückschlag* ή *Rückschritt* καὶ οἱ "Αγγλοί *reversion* ή *throwing-back*. Ποιοῦνται δὲ καὶ οἱ "Ελληνες συγγραφεῖς περὶ φυσιολογικῆς τοῦ εἶδους τούτου κληρονομικότητος λόγον. «"Ἐχοντός τινος στῆγμα ἐν τῷ βραχίονι, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ μὲν υἱὸς οὐκ ἐγένετο, ὁ δὲ υἱόδοῦς ἔχων ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ συγκεχυμένον μέλαν. Ἀποδίδωσι δὲ καὶ διὰ πλειόνων γενῶν, οἷον ἐν Σικελίᾳ ή τῷ Αἰθίοπι μοιχευθεῖσα· ή μὲν γὰρ θυγάτηρ ἐγένετο οὐκ Αἰθίοψ, τὸ δ' ἐκ ταύτης»¹²⁰⁾.

Κατὰ δὲ τὸν τέταρτον νόμον, ὃν ὁ Haeckel ὀνομάζει νόμον τῆς ὁμοχρόνου κληρονομικότητος, τὸ κληρονόμημα ἐκφαίνεται παρὰ τῷ κληρονομοῦντι ἐν ἣ ἡλικίᾳ συνέπεσε παρὰ τῷ κληροδοτήσαντι. Ἐπικρατεῖ δὲ τὸ εἶδος τοῦτο τῆς κληρονομικότητος κυρίως ἐν ταῖς ἀσθενείαις. "Ἐν τινι οἰκογενείᾳ ὁ πατὴρ καὶ τέσσαρα τέκνα ἐτυφλώθησαν κατὰ τὸ 21ον ἔτος τῆς ἡλικίας. Τέσσαρα μέλη ἄλλης οἰκογενείας κατὰ τὸ 40ὸν ἔτος τῆς ἡλικίας ἀπέβησαν κωφά.

4. *Ἐνστάσεων ἀνασκευή.*

Ο "Αγγλος Wollaston εὐλαβεῖτο ὡς μέσον τῆς μεταγγίσεως ψυχιῶν στοιχείων εἰς τὰ τέκνα νὰ θεωρῇ τὴν ὁργανικὴν κληρονομικό-

¹²⁰⁾ Περὶ ζ. ιστ. 7, 6. Πρβλ. καὶ Περὶ ζ. γεν. 1, 18,

τητα¹²¹⁾). Καὶ ὁ Buckle ἐν History of Civilisation in England ἴσχυρίζεται ὅτι, ὃν θέλωμεν νὰ ἔξετάσωμεν μετὰ τῆς ἀπαιτούμενης ἐπιστασίας τὰ φαινόμενα, θὰ πεισθῶμεν ὅτι τὰ πλεῖστα αὐτῶν κατὰ τῆς ψυχικῆς κληρονομικότητος μαρτυροῦσιν¹²²⁾). Ἐλλὰ μετὰ τὰ εἰρημένα αἱ γνῶμαι αὗται ἐλέγχονται, νομίζομεν, ἥκιστα ὅρθαι.

Ἐλλαι τινὲς ἐνστάσεις τῶν ἀποκρουόντων τὴν ψυχικὴν κληρονομικότητα φαίνονται ἐκ πρώτης ὄψεως ἴσχυρότεραι. Ἐν ἴσχυντον τὰ περὶ τῆς ψυχικῆς κληρονομικότητος διδάγματα, οὕτω λέγουσιν οἱ ἐνιστάμενοι, ἐκ συνήθων γονέων ἀσθενῆ μόνον πνεύματα, ἐξ ἐπιφανῶν δὲ εὑφυᾶ καὶ μεγαλοφυᾶ ἔδει ἀείποτε νὰ γεννῶνται. Καὶ ὅμως οὐδεὶς ἀγνοεῖ ὅτι ἐκ γονέων ἀφανῶν καὶ ἀδόξων προέρχονται συνήθως οἱ ὑπέροχοι ἐκεῖνοι ἄνδρες, ὃν ἡ ἐπίδρασις ἐπὶ χιλιάδας ἐτῶν διαρκεῖ καὶ ἡ παρουσία ἥτο ἀνάγκη τῆς ἀνθρωπότητος καθ' ὃν χρόνον εἰσῆλθον εἰς τὸν βίον. Καὶ πάντες γινώσκομεν ὅτι ἐνδόξων ἀνδρῶν τέκνα, ὡς τοῦ Περικλέους, τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ Σωκράτους, τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ M. Ναπολέοντος, τοῦ Goethe ἄσημα ὑπῆρξαν καὶ ἀφανῆ.

νφυῖαι ἐκ γο-
ων ἀφανῶν.

Ἐλλὰ καὶ αἱ ἐνστάσεις αὗται, ὃν ἔξετάσῃ τις αὐτὰς ἐγγύτερον, καταρρέουσιν ἀφ' ἔαυτῶν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τινὰ τῶν ἰδιορρύθμων φαινομένων τῆς ψυχικῆς κληρονομικότητος εἶναι εἰσέτι ἀνερμήνευτα, ἀλλὰ τὰ πλεῖστα αὐτῶν ἀποχρώντως ἔξηγοῦνται. Πάντες ὅμολογούμεν ὅτι οἱ Σωκράται καὶ οἱ Spencer καὶ οἱ Edison καὶ ὡς εἰπεῖν οἱ πλεῖστοι τῶν διαπρεπῶν ἐργατῶν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης, ὅσοι ἀριστεύοντες ἐν τῇ παλαιότρᾳ τοῦ βίου ἀφ' ἔαυτῶν ἀναδείκνυνται καὶ ἐν ταῖς καθ' ἔκάστην συμβαινούσαις κοινωνικαῖς παλιρροίαις καὶ μεταβολαῖς ἀνυψοῦνται, ἐνῷ πίπτουσι τὰ ἄτομα, ἄτινα ἐφόδιον οὐδὲν κέκτηνται γενναῖον εἰς τὸν κοινωνικὸν πλοῦν, δὲν ἔχουσι νὰ ἐπιδείξωσι περγαμηνὰς ἐπιστημονικῆς ἢ ἄλλης εὐγενείας. Ἐλλὰ τοῦτο ἥκιστα μαρτυρεῖ κατὰ τῆς ψυχικῆς κληρονομικότητος, σφάλλονται δ' οἱ νομίζοντες ὅτι ἐν τῇ ἀναδείξει τέκνων ἀδόξων γονέων πρυτανεύουσι παρεκβάσεις τῶν νόμων τῶν κληρονομικῶν. Σφάλλονται δὲ προφα-

¹²¹⁾ Ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ The religion of nature delineated, 1722.

¹²²⁾ Γερμ. μετάφρ. I, 151.

νῶς διότι δρμῶνται ἐκ λόγων ἀστηρίκτων. Ὡς εὐφυῖα καὶ ἡ μεγαλοφυῖα, τῆς ἀριστοκρατίας τῆς διανοίας χαρακτήρ καὶ ἀπαύγασμα ἀρτίου καὶ ἀλωβήτου συστήματος νευρικοῦ καὶ καλῶς διαπεπλασμένου ἔγκεφάλου, οὐχὶ μόνον τοῖς ἐνδόξοις ἀνδράσιν ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀδοξοτέροις αὐτῶν κάλλιστα δύναται νὰ ὑπάρχῃ. Πιθανώτερον μάλιστα εἶναι, ὡς καὶ τῆς περαιτέρῳ ἔξετάσεως θὰ δειχθῇ, ὅτι τὸ νευρικὸν τῶν ἀπλούστερων ἀνθρώπων σύστημα, οἵτινες ἡρεμώτερον διάγουσι βίον, ἀν μόνον εἶναι φύσει ἀλώβητον, τοῦ νευρικοῦ συστήματος ἀνδρῶν ὑπὸ δεινοῦ ὅχλου καὶ μυρίων φροντίδων ἐν τῷ κοινωνικῷ ἢ ἐπιστημονικῷ ἀγῶνι ὁρταζομένων διασφέει μᾶλλον συνήθως τὴν πρὸς ἀνάπτυξιν ἴκμάδα καὶ δρμὴν ἥτις μεταδίδοται καὶ τοῖς τέκνοις. Διὰ τοῦτο πιστεύομεν ἡμεῖς ὅτι τοῦ δρμοῦ στοχαζόμεθα, ἀν ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ἐν τοῖς ἀφανέσιν ἐκείνοις ἀνθρώποις, ἐξ ὧν τὰ μεγάλα πνεύματα προέρχονται, κρύπτεται τῆς εὐφυῖας ἢ τῆς μεγαλοφυῖας δὲ πυρὴν ἀνανάπτυκτος, δοθείσης δὲ καταλλήλου ἀφορμῆς ἀναπτύσσεται μᾶλλον ἢ ἥττον ἐν τοῖς τέκνοις. Ταῦτα εἶναι τοὺλάχιστον τὰ πορίσματα τῶν ψυχολογικῶν ἔρευνῶν. « Ὡς δρμὴ καὶ ἡ εὐφυῖα, λέγει καὶ ὁ Wundt, λανθάνουσιν ἐν τῷ δργανισμῷ ἐφ' ὅσον ἐλλείπουσιν αἱ πρὸς ἀνάπτυξιν ἀφορμαί »¹²³⁾. Ἐλλως τε φαίνεται τῆς εὐφυῖας τὸ σπέρμα καὶ ἐν τοῖς δμαίμοις. Ὁ περιώνυμος Gauss γεννηθεὶς ἐκ γονέων οὐχὶ πολὺ εὐφυῶν ἔσχε τινὰ θεῖον, διν θαυμάζων ὀνομάζει φυσικὴν μεγαλοφυῖαν. Εἴπομεν δὲ ἥδη ὅτι καὶ ἴδιαιτέρα τῶν ἔγκεφαλικῶν λοβῶν ἀνάπτυξις καὶ δὴ τῶν μετωπιαίων εὐτυχὴς γίνεται αἰτίᾳ παρὰ τοῖς ἔχουσιν ἀγαθὴν προδιάθεσιν ἔξόχου ἐπιδόσεως πνευματικῆς.

Περὶ δὲ τῶν ἀδόξων ιδῶν ἐπιφανῶν πατέρων ἀνάγκη καὶ ἡ μᾶς νὰ ἀκριβωθῇ πρῶτον ἀν εἶχον τῷ ὅντι πνευματικήν τινα ἐλλειψιν. Εἶναι γνωριμώτατον ὅτι ἀνδρῶν πρωταγωνιστησάντων ἐν τῇ ἴστορίᾳ τὰ τέκνα οὐχὶ ἔνεκα ψυχικῆς πλημμελείας, ἀλλὰ θέσιν κοινωνικὴν καὶ δαψιλῆ συνήθως τῆς εὐμαρείας καὶ τρυφῆς τὰ ἐφόδια ἔχοντα, ὑπὸ δὲ τῆς ἀμειλίκτου ἀνάγκης, ἥτις γίνεται τοῦ μόχθου διδάσκαλος καὶ τῆς

¹²³⁾ Menschen - u. Thierseele ², 1893, σελ. 466.

δράσεως καλλίστη ἀφορμὴ πιεζόμενα οὐδὲ τὸ παράπαν, τὸ τοῦ Σαλλουντίου «vitam transeunt veluti pecora, quae natura prona atque ventri oboedientia finxit»¹²⁴⁾. Καὶ ὅρθῶς ἔχει τὸ τοῦ Εὐριπίδου·

ἐν τῷ γὰρ ὅλβῳ φαυλότης ἔνεστί τις,
πενία δὲ σοφίαν ἔλαχε διὰ τὸ δυσινχές¹²⁵⁾.

Ἄλλοι καὶ ψυχικαὶ ἀνωμαλίαι καὶ ἔλλειψεις υἱῶν εὑφυῶν καὶ μεγαλοφυῶν πατέρων ἐκ αἰληρονομίας δύνανται νὰ προέρχωνται, ἐξ αἰτίων ἐγκειμένων ἐν τοῖς γονεῦσιν αὐτῶν, οἷον ἐκ ψυχοπαθείας τῆς μητρὸς ή τῶν προγόνων (atavismus) ή ἐκ νευρικῆς παθήσεως λανθανούσης ἐν τῷ πατρὶ ή ἐκ διψομανίας τῶν γονέων ή ἄλλων τοιούτων ἀφορμῶν.

Ἡ νευρικότης εἶναι χαρακτήρα πάσης σχεδὸν πολυασχόλου καὶ συνεχῶς καὶ εἰς ὑπερβολὴν ἐντεινομένης διανοίας, μάλιστα δὲ τῆς μεγαλοφυοῦς, ἥτις πάσης ἄλλης ὁξύτερον λειτουργεῖ καὶ διαρκέστερον, ἔχει δὲ ἵσως καὶ ἐκ αἰληρονομίας προδιάθεσίν τινα εἰς παθήσεις νευρικάς.

Ἐκ παλαιοτάτων χρόνων παρετηρήθη ὅτι οἱ μεγαλοφυεῖς τῶν ἀνθρώπων περιπίπτουσι συχνότερον εἰς τὴν μανίαν καὶ εἰς τὴν ὁργὴν εὐεπιφορώτεροι εἶναι ή τὰ συνήθη πνεύματα.

Κατὰ Πλάτωνα «οἵ τε ὁξεῖς καὶ ἀγχίνοι καὶ μνήμονες ὡς τὰ πολλὰ καὶ πρὸς τὰς ὁργὰς ὁξύρροποί εἰσι καὶ ἀττοντες φέρονται ὥσπερ τὰ ἀνερμάτιστα πλοῖα καὶ μανικώτεροι ή ἀνδρειότεροι φύονται»¹²⁶⁾ καὶ «οὐδεὶς ἔννους ἐφάπτεται μαντικῆς ἐνθέου καὶ ἀληθοῦς, ἀλλ' ή καθ' ὕπνον τὴν τῆς φρονήσεως πεδηθεὶς δύναμιν ή διὰ νόσου ή διά τινα ἐνθουσιασμὸν παραλλάξας»¹²⁷⁾. Καὶ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην εἶναι τὰ μεγάλα πνεύματα τῇ μελαγχολίᾳ ἐπιφρεπῆ¹²⁸⁾. ὡσαύτως δὲ κατὰ

¹²⁴⁾ De conjur. Catilinae κεφ. 1.

¹²⁵⁾ Παρὰ Στοβαίῳ.

¹²⁶⁾ Θεαίτ. 144 Α.

¹²⁷⁾ Τίμ. 71 D κέξ.

¹²⁸⁾ «Πάντες ὅσοι περιττοὶ γεγόνασιν ἀνδρες ή κατὰ φιλοσοφίαν ή πολιτικὴν ή ποίησιν ή τέχνας φαίνονται μελαγχολικοὶ ὄντες». Προβλήματα, Λ.

Δημόκριτον, δόστις εἶπεν δότι οἱ σωφρονοῦντες ποιηταὶ ἔξω ἴστανται τοῦ χοροῦ τοῦ ‘Ελικῶνος¹²⁹).

Οὐδεὶς δ' ἀγνοεῖ πρὸς τούτοις δότι ὁ Moreau¹³⁰) καὶ ὁ Lombroso¹³¹) ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις παρερμηνεύοντες τὰ φαινόμενα ὑπέλαβον τὴν μεγαλοφυΐαν ἐκφυλισμὸν καὶ κατέταξαν αὐτὴν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἐποληπτικῶν νοσημάτων.

‘Αλλ' ἡ νευρικότης αὗτη γονέων δαιμονίων δύναται νὰ ἔκδηλωθῇ ἐν τοῖς τέκνοις ὡς ὀξυτέρα νευροπάθεια καὶ βλακεία. Οἱ υἱοὶ τοῦ Ἰπποχράτους ἐσκώπιοντο ἐπὶ μωρίᾳ ὕπὸ τῶν χωμικῶν¹³²) καὶ ὁ Καρλίνης ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις καὶ ὁ Δονιζέτης καὶ ὁ Βόλτας καὶ ὁ Μανσόνης ἔσχον τέκνα παράφρονα¹³³) καὶ πρό τινος χρόνου ἐν τοῖς τροφίμοις σχολείων ψυχοπαθῶν ἐν Grinzing παρὰ τὴν Βιέννην κατελέγοντο ἐπιφανῶν μουσουργῶν καὶ πολιτικῶν καὶ ἄλλων σθεφῶν υἱοὶ καὶ ἔγγονοι, ὡς λέγει ὁ διευθυντὴς τοῦ σχολείου Heller¹³⁴). Καὶ καθόλου ἡ στατιστικὴ δεικνύει δότι ἐν τοῖς ἐκγόνοις μεγάλων ἐργατῶν τοῦ πνεύματος παρατηροῦνται ψυχοπάθειαι καὶ ἡ ἀναλογία ἀνέρχεται εἰς 8 ἐπὶ τοῖς 1000.

Ἐπειτα καὶ ἡ διψομανία τῶν γονέων συντείνει εἰς τὴν παρασκευὴν ψυχοπαθειῶν παρὰ τοῖς τέκνοις. Ὁ δοσημέραι μᾶλλον ἀπλούμενος ἀλκοολισμός ἡ μάστιξ αὗτη τοῦ ἔγκεφάλου, περὶ ἣς πρό τινος εἶπεν ὁ πολὺς Gladstone δότι καὶ τοῦ λιμοῦ καὶ τοῦ λοιμοῦ καὶ τοῦ πολέμου πλείονας ἐπιφέρει καταστροφάς, οὐ μόνον τοὺς πίνοντας αὐτοὺς λυμαίνεται, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὰ ἔκγονα αὐτῶν ἐπιδρᾷ οὐκ ὀλίγον.

Ο Bourneville ἐπὶ 1000 βλακῶν παρετήρησε 411 περιπτώσεις διψομανίας τοῦ πατρός, 84 τῆς μητρός, 65 ἀμφοτέρων τῶν γονέων¹³⁵).

¹²⁹)

« Excludit sanos Helicone poetas
Democritus ».

Horat. Ars poet. στίχ. 295.

¹³⁰) Παρὰ Krafft-Ebing, Psychiatrie⁶, 1897, σελ. 158.

¹³¹) Uomo delinquente.

¹³²) Πρεβλ. Γαληνόν, ἐν τῷ εἰρ. βιβλίῳ.

¹³³) Lombroso, Μεγαλοφυΐα καὶ παραφροσύνη, κατὰ τὴν γερμαν. μετάφρ. Carus, σελ. 82.

¹³⁴) Grundriss der Heilpädagogik, 1904, σελ. 160.

¹³⁵) Influence étiologique de l'alcoolisme sur l'idiotie, Progrés médical,

Ο Demme, ιατρὸς τοῦ νοσοκομείου τῶν παιδῶν ἐν Βέρονη τῆς Ἐλβετίας, δεικνύει ὅτι ἐκ 10 οἰκογενειῶν ὅγιῶν 50 παιδία ὅγιᾶ προηλθον, 6 δὲ ἀνωμάλως ἔχοντα, ἐκ 10 δὲ οἰκογενειῶν ἀλκοολικῶν 9 μόνον ὅγιᾶ, 48 δὲ ψυχοπαθῆ, ἥλιθια δῆλον ὅτι ἡ κωφάλα λαὶ ἐπιληπτικά¹³⁶⁾. Ο Legrain πλεῖστα μνημονεύει ὅμοια παραδείγματα¹³⁷⁾.

Καὶ δὲν καταλέγομεν εἰς τὰς αἰτίας, αἵτινες ψυχικὰς προκαλοῦσιν ἐλλείψεις τὴν κατὰ τὴν σύνοδον γονέων ὅγιῶν μέθην καὶ τὸ ἄγαν νεαρὸν ἡ προβεβηκὸς τῆς ἥλικίας. Παρὰ τοῖς παλαιοῖς ἐκράτει ἡδη ἡ γνώμη ὅτι τὰ ἐν μέθῃ συλλαμβανόμενα παιδία ψυχοπαθῆ ἀποβαίνουσι καὶ ὅτι εἰς τὴν εὐεξίαν τῶν ἐκγόνων ἡ καχεξίαν σωματικὴν ἡ ψυχικὴν συντελεῖ τῶν γονέων ἡ ἥλικία. 'Ἐν τοῖς Νόμοις αὐτοῦ λέγει δ' Πλάτων «Πίνειν εἰς μέθην οὔτε ἄλλοθί που πρέπει, οὔτ' οὖν δὴ περὶ γίμους ἐσπουδακότας εἰς γὰρ τὰς τῶν γεννωμένων ψυχὰς ἀναγκαῖον ἔξομοργνύμενον ἐκτυποῦσθαι καὶ τίκτειν πάντη φαυλότερα»¹³⁸⁾. 'Ἐν δὲ τῇ Πολιτείᾳ ὁρίζει ἵνα ἡ παιδοποία γίνηται κατὰ τὴν ἀκμὴν τοῦ σώματος καὶ τῆς φρονήσεως ἀμφοτέρων τῶν γονέων¹³⁹⁾. Καὶ δ' Ἄριστος δ' ἴστορικὸς Τάκιτος τῶν γερμανικῶν φύλων τὴν δύναμην ἐντεῦθεν ἔρμηνεύει, ὅτι ἐν ὀρίμῳ ἥλικίᾳ ἐγίνοντο παρ' αὐτοῖς οἱ γάμοι¹⁴⁰⁾. Καὶ νῦν δὲ εἰς τὸ αὐτὸ πόρισμα τείνουσι νὰ καταλήξωσιν αἱ ζητήσεις αἱ ἐπιστημονικαί¹⁴¹⁾.

1897, № 2 καὶ ἄλλ. Προβλ. καὶ Kraepelin, *Psychiatrie*⁶, I, 94. II, 529. καὶ Ziehen, *Die Geisteskrankheiten des Kindesalters*, 1902. σελ. 9 κέξ.

¹³⁶⁾ Παρὰ Fouillée, *Psychologie du peuple français*², 1898, σελ.. 360.

¹³⁷⁾ *Héredit  et alcoolisme*, σελ. 348.

¹³⁸⁾ 775 β κέξ.

¹³⁹⁾ «Γυναικὶ μέν, ἡν δ' ἐγώ, ἀρξαμένῃ ἀπὸ εἰκοσιέτιδος μέχρι τεσσαρακονταέτιδος τίκτειν τῇ πόλει ἀνδρὶ δὲ ἐπειδάν τὴν δέκτατην δρόμου ἀκμὴν παρῇ, τὸ ἀπὸ τούτου γεννᾶν τῇ πόλει μέχρι πεντεκαιπεντηκονταέτους. Ἀμφοτέρων γοῦν, ἐφη, αὕτη ἀκμὴ σώματός τε καὶ φρονήσεως», 460 ε. Προβλ. καὶ Ἄριστ. «Τὰ τῶν πρεσβυτέρων ἐκγονα, καθάπερ καὶ τὰ τῶν νεωτέρων, ἀτελῆ γίνεται καὶ τοῖς σώμασι καὶ ταῖς διανοίαις, τὰ δὲ τῶν γεγηρακότων ἀσθενῆ», Πολιτ. 7, 16. 1335 β 26 κέξ.

¹⁴⁰⁾ «Sera juvenum Venus, eoque inexhaustata pubertas; nec virgines festinantur, eadem juventa, similis proceritas; pares validaeque miscentur; ac robora parentum liberi referunt». *Germania*, κεφ. 20

¹⁴¹⁾ "Οτι τῶν ὁμαιμόνων οἱ γάμοι γίνονται ἐκφυλισμοῦ αἰτία, δὲν τολμῶμεν νὰ

Περὶ τῶν ἐπηρειῶν τοῦ περιβάλλοντος, οἷον τῆς πλημμελοῦς θρέψεως, τῶν νοσημάτων καὶ τῶν τοιούτων, οὐδὲν λέγομεν. Θὰ δειχθῇ ἐν τοῖς ἔπειτα οἵαν διοπὴν ἀσκοῦσιν αὗται καὶ πῶς δι' αὐτῶν ἐρμηνεύονται πολλαὶ φαινόμεναι ἔξαιρέσεις τῶν νόμων τῶν κληρονομικῶν.

Διὰ ταῦτα νομίζομεν ἡμεῖς ὅτι οὐχὶ μετὰ τοῦ δικαίου πολλοὶ ἔτι καὶ νῦν ἀποχρούοντες τὴν ψυχικὴν κληρονομικότητα περὶ παντὸς ποιοῦνται τὴν ἀγωγὴν.

"Ἐργων μεγάλων ἀφορμὴ ἀγαθὴ μόνη γίνεται φύσις, ἥτις, ὡς καὶ ἡ φαύλη φύσις, ἐκ κληρονομίας ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς. 'Εξ ἡλιθίων γονέων, δὲ ἐν τοῖς πρόσθεν ἐλέγομεν, ἡλίθια μόνον δύνανται νὰ προέλθωσι τέκνα, ἔξ εὐερεθίστων εὐερέθιστα συνήθως καὶ ἐκ παραφρόνων παράφρονα καὶ ἐκ δειλῶν δειλά. "Οστις δὲ μέλλει νὰ ἀποβῇ ἀνὴρ δαιμόνιος, δξυτάτην κεκτημένος ἀντίληψιν, εὑρεῖαν μνήμην, κρίσιν θαυμαστήν, καὶ γένηται τῆς Ἀληθείας ἢ τοῦ Καλοῦ ἢ τοῦ Ἀγαθοῦ ἱεροφάντης καὶ ἐπιθέσῃ ἐν τῷ κόσμῳ τὴν ἀθάνατον σφραγίδα τῆς μεγαλοφυΐας αὐτοῦ, ὅστις δῆλα δὴ προώρισται νὰ ἀναδειχθῇ "Ομηρος ἢ Πλάτων ἢ Shakespeare, Newton ἢ Rafaelo ἢ Richard Wagner, Περικλῆς ἢ Bismark ἢ Palmerston, πρώτιστα πάντων ἐκ γονέων ὕγιῶν δέον νὰ προέλθῃ, ἀρτιον ἔχόντων τὸ σύστημα αὐτῶν τὸ νευρικόν.

ὑποστηρίξωμεν, διότι καὶ ἡ πεῖρα ἡ νῦν ἀντιλέγει καὶ ἡ ἴστορία. Οἱ Σελευκίδαι καὶ οἱ Πτολεμαῖοι, παρ' οὓς γάμοι ἀδελφῶν ἐπετρέποντο, ἡκμασαν ἐπὶ πολλὰς γενεάς. "Ἐπειτα παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις καὶ τοῖς Σπαρτιάταις ἐπετρέπετο γάμος ἐτεροθαλῶν ἀδελφῶν, παρὰ δὲ τοῖς Πέρσαις καὶ τοῖς Αἰγυπτίοις καὶ τοῖς Ἀραψί καὶ τοῖς Φοίνιξιν οὐδέποτε ἀπηγορεύθησαν γάμοι συγγενῶν. (Πρβλ. καὶ G. Darwin, Journal of the Statistical society, 1875, καὶ Ziehen, Die Geisteskr. d. Kindesalt., 1903, σελ. 10 καὶ Heller, Heilpädagogik, 1904, σελ. 161). Πιθανώτερον εἶναι ὅτι νυσήματα ἐν τινι οἰκογενείᾳ ὑπάρχοντα ἐπιτείνονται ἐν τοῖς τέκνοις διὰ συζεύξεως τῶν συγγενῶν, ἡ δὲ διὰ νόμων τῶν τοιούτων γάμων ἀπαγόρευσις παρὰ τοῖς Ιουδαίοις καὶ τοῖς Ῥωμαίοις καὶ ἄλλοις τισὶ λαοῖς δι' ἡθικοὺς μᾶλλον ἐγένετο λόγους.

Τὴν δὲ γνώμην, καθ' ἣν ἐπὶ τὴν τοιαύτην ἡ τοιαύτην τοῦ ἐμβρύου διάπλασιν ἀσκοῦσι διοπὴν αἱ παραστάσεις, δις ἔχει ἡ μήτηρ κατὰ τὴν σύλληψιν ἡ τὴν κύησιν (ἐπιστεύετο ἐκ παλαιοῦ καὶ δι Lessing, ἐν Λαοκόντι, κεφ. 2, δέχεται αὐτὴν) ἀνήρεσαν ἡδη αἱ ζητήσεις τῶν νεωτέρων, ίδιᾳ τοῦ Ἰω. Μύλλερ (Handb. der Physiologie, II, 574).

II. ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ.

1. *Tὸ φυσικὸν περιβάλλον.*

Αλλὰ δὲν εἶναι πάλιν ὅρθὸν νὰ ὑπολαμβάνωμεν, ὡς πολλοὶ νομίζουσι, τῆς κληρονομικότητος τῆς ψυχικῆς ἀπεριόριστον τὸ κράτος καὶ ὑποτιμῶμεν τὴν δύναμιν τοῦ περιβάλλοντος καὶ ἴδιᾳ τῆς ἀγωγῆς. Ο νόμος τοῦ Wallace «ἔκαστον ὃν τείνει νὰ ἀπομακρυνθῇ τοῦ ἀρχικοῦ τύπου» ἴσχύει καὶ ἐν τῇ σφαίρᾳ ταύτῃ τῆς φυσικῆς λειτουργίας. Τῷ ὅντι ἥ παρατήρησις καὶ τὸ πείραμα, οἱ ἀσφαλεῖς οὗτοι γνώμονες τῆς ἀληθείας, πείθουσιν ὅτι τεραστίαν ὑφίσταται σωματικὴν καὶ ψυχικὴν ἀλλοίωσιν ὁ ἀνθρωπος διὰ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ περιβάλλοντος, οὐ μόνον τοῦ φυσικοῦ ἀλλὰ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ. Αἱ σωματικὴν προδιαθέσεις, ἐξ ὧν, ὡς εἴρηται, αἱ προδιαθέσεις ἥρτηνται αἱ ψυχικαί, τὰ μόνα τοῦ ἀνθρώπου ψυχικὰ κληρονομήματα, ἀναπτύσσονται καὶ ἐπιδίδουσιν ἥ περιορίζονται καὶ διαφθείρονται πρώτιστα πάντων ὑπὸ τοῦ περιβάλλοντος τοῦ φυσικοῦ.

Μηχανικαὶ πιέσεις προκαλοῦσαι τοῦ ὅργανισμοῦ ἀντίδρασιν, φῶς, θερμότης, ἥλεκτρισμός, ἀήρ, τροφαί, παρασιτικοὶ ὅργανισμοί, ἵδον αἰτίαι, εἰς ὃν τὴν διηνεκῆ ἐνέργειαν πάντα τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῷα, ἵνα περὶ τῆς ἀψύχου φύσεως μηδὲν εἴπωμεν, ὑπόκεινται καὶ δὴ καὶ ὁ ἀνθρωπος ἀπὸ τῆς ἐμβρυακῆς αὐτοῦ ἥλικίας.

Ασθένεια τῆς μητρὸς κατὰ τὴν κύησιν, καὶ σφοδραὶ ψυχικαὶ συγκινήσεις μεγάλην ἔχουσιν ἐπὶ τὸ ἐμβρυον ὅσπῆν¹⁴²⁾, ὡσαύτως δ' ἐξ οἰασδήποτε ἀφορμῆς συμβαίνουσα παραμόρφωσις ἥ ἐλλιπής διαμόρφωσις μελῶν τινων τοῦ σώματος, ἴδιᾳ τῆς κεφαλῆς ἐξ ἣς προέρχεται ἀτελῆς ἀνάπτυξις τοῦ ἐγκεφάλου.

¹⁴²⁾ Παρετηρήθη ὑπὸ τῶν παλαιῶν ἥδη. Πρβλ. Πλάτ. Νόμ. 789 Α καὶ Ἀριστ. Πολιτ. 7, 14.

Καὶ λέγοντες ταῦτα δὲν ἀποδεχόμεθα τοῦ Vogt¹⁴³⁾ καὶ τοῦ Lombroso τὰ διδάγματα. Ἡ γνώμη τοῦ Ἰταλοῦ σοφοῦ ὅτι ἐκ τῆς ἴδιορ-
ρύθμου διαπλάσεως τοῦ κρανίου καὶ τῶν ὕτων καὶ τῶν ἄλλων τοῦ
σώματος μελῶν καταγγέλλεται ὁ τύπος τοῦ ἐκ γενετῆς ἔγκληματίου
(*tipo criminale*) καὶ τὸ εἶδος τοῦ ἔγκληματος διαγιγνώσκεται, εἰς ὃ
ὅρει πᾶς ἀνήκων εἰς τὸν τύπον τοῦτον, ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῆς ἐπιστῆ-
μης δικαίως. Τύπος ἔγκληματίου δὲν ὑπάρχει. Ἀτελὴς τοῦ ἔγκεφάλου
ἀνάπτυξις καὶ τινὰ σωματικὰ συμπτώματα δὲν ἀρκοῦσι μόνα πρὸς
παραγωγὴν ἔγκληματίου. Υπάρχουσι ψυχοπαθεῖς, οἵτινες, εἰ καὶ ἔχουσι
πάντα τοῦ λεγομένου τύπου τοῦ Lombroso τὰ γνωρίσματα, οὐδὲν
ἔγκληματικὸν σύμπτωμα φέρουσιν ἐν ἑαυτοῖς.

Ἄλλως τε εἶναι ἀποδεδειγμένον ὅτι αἱ ἄκρως ἔγκληματικαὶ φύ-
σεις οὐδὲν ἔχουσιν ἐκείνου τοῦ τύπου σύμπτωμα, εἶναι δὲ μᾶλλον μετὰ
διανοίας ἔξοχου πεπροικισμέναι. Αἱ εὑφυέσταται ψυχαί, εἴπεν ἥδη ὁ
Πλάτων, κακῶς παιδαγωγηθεῖσαι διαφερόντως κακαὶ γίνονται, ἀσθε-
νῆς δὲ φύσις οὔτε ἀγαθῶν οὔτε κακῶν μεγάλων δύναται νὰ γένηται
αἰτία¹⁴⁴⁾. Παραπλήσια δ' ἀποφαίνονται ὁ Flechsig¹⁴⁵⁾, ὁ Wundt,
ὁ Fére¹⁴⁶⁾, ἄλλοι πολλοί.

Ἄλλ' ἵδια ὁργανισμὸν ἄρτιον καὶ γενναῖον ἔγκεφαλον δύνανται
νὰ διαφθείρωσι κατὰ τὴν ἐμβρυακὴν ἡλικίαν ἢ τὸν τοκετὸν ἢ ὅλιγῳ
ὕστερον γενόμενα τραύματα· ὥσαύτως δὲ νευρικὴ ὑπερκόπωσις κατὰ
τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἡλικίας καὶ θρέψις πλημμελής καὶ νοσήματα ὀξέα.
Τροφὴ γενναία δύναται, ὡς ἀνεξέλεγκτα δεικνύουσι πειράματα, νὰ
ἄρῃ νοσηρὰν τοῦ ὁργανισμοῦ προδιάθεσιν. Τάναπαλιν δὲ δι' ἔλλει-
ψιν τροφῆς ἐνεχούσης ἐπαρκῆ στοιχεῖα, ἐξ ὧν παράγεται ἡ μυΐνη, ἡ
δστείνη, ἡ νευρίνη τῶν ἰστῶν τοῦ ὁργανισμοῦ, ἐπέρχεται σωματικὴ
καὶ ψυχικὴ ἔξασθένησις, ὑπερβολικὴ δὲ καὶ δύσπεπτος τροφὴ ἐπιτεί-

¹⁴³⁾ Ο Vogt ἐζήτησε νὰ δεῖξῃ ὅτι οἱ μικροκέφαλοι βλάκες εἰναι προϊόντα
ἀταβισμοῦ καὶ ἴστανται παρὰ τὴν βαθμῖδα τῶν πιθήκων. (*Über die Mikroce-
phalen od. Affenmenschen, Archiv f. Anthropologie*, II, 1867).

¹⁴⁴⁾ Πολ. 491 Ε, Τίμ. 86 Ε, Νόμ. 765 Ε.

¹⁴⁵⁾ *Die Grenzen geist. Gesundh. u. Krankheit*, 1896.

¹⁴⁶⁾ *Dégénérescence et criminalité*, 1900, σελ. 74 κέξ.

νει τὴν κληρονομικὴν προδιάθεσιν πρὸς δυσπεψίαν, ἐξ ἣς πλεῖστα νοσήματα, ὡς εἴδομεν, ἔχουσι τὴν ἀρχήν, δόπιον δὲ καὶ οἰνόπνευμα καὶ ἐκ μολυσματικῶν νοσημάτων (φυματιώσεως, καρκίνου, κακοήθους τύφου, διφθερίτιδος κ.τ.τ.) προερχόμεναι τοξῖναι ἐπιδρῶσαι ἐπὶ τοῦ ὁργανισμοῦ καὶ ἵδια τῶν χυτιάρων τοῦ νευρικοῦ συστήματος παραλύουσι κατὰ μικρὸν τοὺς νευρῶνας καὶ παρασκευάζουσι τὸν ἐκφυλισμόν, ὅστις ἐπιρρώνυνται ἀσφαλῶς ἐν τοῖς ἐκγόνοις.

Τὸ μέμα.

Πρὸς δὲ τούτοις ἀναμφίλεκτον εἶναι ὅτι καὶ ἡ θέσις τῆς χώρας καὶ τὸ ὑψός ἀπὸ τῆς θαλάσσης καὶ ὁ σχηματισμὸς αὐτῆς καὶ τὸ ἔηρὸν ἢ ὑγρὸν τοῦ ἀέρος καὶ αἱ ἀτμοσφαιρικαὶ μεταβολαὶ τὸ μὲν ἀμέσως τὸ δ' ἐμμέσως ἐπενεργοῦντα οὐκ ὀλίγον συμβάλλονται εἰς τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς. Ἡ ὑπερβολικὴ θερμότης προκαλεῖ ταχεῖαν τοῦ αἷματος καὶ τῶν ἄλλων ὑγρῶν τοῦ ὁργανισμοῦ κίνησιν, διεγείρει δὲ τὴν φαντασίαν καὶ ποιεῖ τὸν ἀνθρώπον εὐερέθιστον καὶ μειοῖ τὴν πρὸς τὴν ἐργασίαν δρμήν, τὸ δὲ ψῦχος ἐκ τούναντίου αὐξάνει τὴν τάσιν πρὸς ἐνέργειαν, ἢ δ' ὑγρασία ἐπιβραδύνει τῶν χυμῶν τὴν κίνησιν καὶ ταράσσει τοῦ ἀγγειοκινητικοῦ συστήματος τὴν λειτουργίαν καὶ προδιαθέτει εἰς τὴν ἀδράνειαν τὴν φλεγματικήν.

Παραιησήσεις
τῶν παλαιῶν.

Παρετηρήθησαν δὲ τὰ τοιαῦτα ἐκ παλαιοῦ. «Ἡ ὥρα, λέγει ὁ Θεόφραστος, καὶ αἱ τροφαὶ καὶ ὁ ἀὴρ ποιοῦσι τὰς ἄλλοιωσεις δμοίας ζῷων καὶ φυτῶν»¹⁴⁷⁾. Ο δὲ Ἰπποκράτης παραβάλλων τοὺς Ἀσιανοὺς πρὸς τοὺς Εὐρωπαίους εὑρίσκει ἐκείνους ἀθυμοτέρους καὶ ἀπολεμωτέρους ἐνεκα τοῦ κλίματος¹⁴⁸⁾. Ο δὲ Ἡρόδοτος λέγει περὶ τῶν

¹⁴⁷⁾ Περὶ φυτῶν αἴτιῶν 4, 4, 5. Πρβλ. καὶ Πλάτ. Πολ. 491 δ, καὶ Ἀριστ. Πολιτ. 7, 14, 1336 α 3 κέξ., καὶ Cic. de nat. deorum, II, 16, καὶ Voltaire ἐν Dict. phil., ἐν ἀρθρῳ Climat, καὶ Lotze, Mikrokosmus, II, σελ. 80 κέξ., καὶ Fouillée, Psychol. du peuple français, 1898, σελ. 21, 39 καὶ ἄλλ., καὶ Ziehen, Die Geisteskr. d. Kindesalters, σελ. 12.

¹⁴⁸⁾ «Τὴν Ἀσίην πλεῖστον διαφέρειν φημὶ τῆς Εὐρώπης ἐς τὰς φύσιας τῶν ξυμπάντων, τῶν τε ἐκ τῆς γῆς φυομένων καὶ τῶν ἀνθρώπων πολὺ γάρ καλλίω καὶ μεῖζω γίνονται ἐν τῇ Ἀσίᾳ ἡτε χώρη τῆς χώρης ἡμερωτέρη καὶ τὰ ἔθνεα τῶν ἀνθρώπων ἡμερώτερα» (Ἐκδ. Κοραῆ, ἐν Παρισίοις, 1816, § 72). Πρβλ. καὶ § 85 «Περὶ δὲ τῆς ἀθυμίης τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς ἀνδρητῆς, ὅτι ἀπολεμωτεροί εἰσι τῶν Εὐρωπαίων οἱ Ἀσιηνοί καὶ ἡμερώτεροι τὰ ἡθεα, αἱ ώραι αἵτιαι

Ίώνων τῆς Μ. Ἀσίας ὅτι τὴν καλλίστην χώραν εἶχον ἐκλέξει πρὸς κατοικίαν αὗτῶν, διότι οὔτε θερμὸν οὔτε πολὺ ψυχρὸν οὔτε ὑγρὸν οὔτε ξηρὸν ἀλλ' εὔκρατον εἶχε τὸ κλῖμα¹⁴⁹⁾. Εἰς τὸ θεσπέσιον δὲ τοῦτο κλῖμα κατὰ μέγα μέρος ἀπεδόθη καὶ τῆς ποιήσεως καὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ καθόλου τῆς ἐπιστήμης ἐν τῇ Ἰωνίᾳ ἥ ἀνάπτυξις¹⁵⁰⁾.

Μυριόλεκτον δ'¹⁵¹⁾ εἶναι καὶ τὸ τοῦ Εὐριπίδου, ὃστις ἐκθειάζων τὸ κλῖμα τῶν Ἀθηνῶν εἰς αὐτοῦ τὴν ἀρμονίαν ἀποδίδει τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν τὴν ἐπίδοσιν ἐν οἷς λέγει ἐν Μηδείᾳ:

*'Ερεχθεῖδαι τὸ παλαιὸν ὅλβιοι
καὶ θεῶν παῖδες μακάρων, ἵερᾶς
χώρας ἀπορθήτου τ' ἀποφερόμενοι
κλεινοτάταν σοφίαν, ἀεὶ διὰ λαμπροτάτου
βαίνοντες ἄβρῶς αἰνέρος, ἐνθα ποθ' ἀγνὰς
ἐννέα Πιερίδας Μούσας λέγονοι
ξανθὰν Ἀρμονίαν φύτεῦσαι¹⁵¹⁾.*

Καὶ δ' Πλάτων δ' ἐν Τιμαίῳ λέγει ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ εἰς τὸ κλεινὸν ἄστυ τοὺς Ἀθηναίους κατώκισεν, ἐπειδὴ ἐγίνωσκεν ὅτι ἔνεκα τῆς τοῦ τόπου εὐκρασίας φρονιμώτατοι ἔμελλον νὰ προέλθωσιν ἄνδρες¹⁵²⁾.

μάλιστα οὐ μεγάλας τὰς μεταβολὰς ποιεύμεναι οὔτε ἐπὶ τὸ θερμὸν οὔτε ἐπὶ τὸ ψυχρόν, ἀλλὰ παραπλήσιαι ἀεὶ ἔοῦσαι» καὶ § 88 «Ἐνρήσεις δὲ καὶ τῶν Ἀσιηνῶν διαφέροντας αὐτοὺς ἐντὸν καὶ τοὺς μὲν βελτίους τοὺς δὲ φαυλοτέρους δύντας. Τούτων δ' αἱ μεταβολαὶ αἰτίαι τῶν ὀρέων» καὶ § 120 «Οκόσοι μὲν ὁρεινὴν χώρην οἰκέουσι καὶ τοηχεῖαν καὶ ὑψηλὴν καὶ ἀνυδρον καὶ μεταβολαὶ αὐτοῖς γίνονται τῶν ὀρέων —, ἐνθαῦτα εἰκὸς εἴδεα μεγάλα εἶναι καὶ πρὸς τὸ ταλαιπωρον καὶ ἀνδρήιον εὖ πεφυκότα καὶ τό γε ἄγριον καὶ τὸ θηριῶδες αἱ τοιαῦται φύσεις οὐχ ἡκιστα ἔχουσι» καὶ § 125 «Οκου μὲν γάρ ἡ γῆ πίειρα καὶ μαλθακὴ καὶ ἔνυδρος καὶ τὰ ὄντα κάρτα μετέωρα ἔχουσα. ὥστε θερμὰ εἶναι τοῦ θέρεος καὶ τοῦ χειμῶνος ψυχρά —, ἐνθαῦτα καὶ οἱ ἀνθρώποι σαρκώδεές εἰσι καὶ ἄναρθροι καὶ ὑγροὶ καὶ ἀταλαιπωροι καὶ τὴν ψυχὴν κακοί, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὸ τε ὄρθυμον καὶ τὸ ὑπνηλὸν ἔνεστιν ἐν αὐτοῖσιν ἴδειν ἐξ τε τὰς τέχνας παχέες καὶ οὐ λεπτοὶ οὐδὲ ὀξέες». Προβλ. καὶ Γαληνὸν ἐν τῷ εἰρ. βιβλίῳ, καὶ Πλίνιον λέγοντα «Coeli tristitiam discutit sol et humani animi nubila sol discutit».

¹⁴⁹⁾ I, 142.

¹⁵⁰⁾ Προβλ. καὶ Κοραῆ, 'Υπόμνημα περὶ τῆς παρούσης καταστάσεως τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ἑλλάδι (Θερειανοῦ. Ἀδ. Κοραῆς. III, 1890, ἔδ').

¹⁵¹⁾ Στίχ. 824 κέξ.

¹⁵²⁾ 24 c. Προβλ. καὶ Κριτίαν 111.

Ούδεὶς δ' ἄγνοεῖ τοῦ Ἀριστοτέλους τὴν ὅησιν, ἐν ᾧ ἀποφαίνεται ὅτι τὸ κλῖμα ἑκάστης χώρας εἰς τὴν μόρφωσιν συντελεῖ τῶν χαρακτήρων τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ἔθνῶν¹⁵³⁾.

*Παρατηρήσεις
ῶν νεωτέρων.* Καὶ μηδεὶς ὑπολάβῃ ὅτι τὰς παρατηρήσεις ἐκείνων ἡλλοίωσε τῶν νεωτέρων χρόνων ἡ πεῖρα. Ούδεὶς νῦν ἄγνοεῖ τὸν περὶ ἐκτοπίσμοῦ νόμον τοῦ Wagner. Κατὰ τὸν Weissmann διὰ τὴν ὑγρότητα τοῦ κλίματος καὶ τὴν χακὴν τροφὴν ἵπποι μετενεχθέντες ἔξι Εὐρώπης εἰς τὰς Φαλκλάνδας νήσους, πρὸς Ἀ. τῆς Γῆς τοῦ Πυρός, ἐγένοντο μετὰ δύο γενεὰς μικρότεροι τὸ ἀνάστημα¹⁵⁴⁾. Κατὰ δὲ τὸν Lombroso (*Uomo delinquente*) τοῦ αὐτοῦ εἴδους ζῶα εἶναι ἀγριώτερα εἰς τὴν διακεκαυμένην ζώνην, ἡμερώτερα δὲ εἰς τὴν εὔκρατον ὁ λέων τοῦ "Ατλαντος εἶναι ἡμερώτερος τοῦ λέοντος τῆς ἐρήμου. Ταῦτα παρατηροῦνται καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων. Οἱ "Αγγλοι οἱ μετοικήσαντες πάλαι εἰς τὴν Ἀμερικὴν διὰ τὸ κλῖμα διεμορφώθησαν εἰς τὸν ἀμερικανικὸν τύπον τοῦ Yankee.

Καὶ οὐ μόνον ἐμμέσως διὰ τῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τοῦ σωματικοῦ ὅργανισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀμεσώτερον τὸ φυσικὸν περιβάλλον ἐπιδρῶν συντείνει εἰς τὴν γένεσιν τοιούτων ἢ τοιούτων ἴδεων καὶ συναισθημάτων καὶ πόθων. Προσφυῶς λέγει ὁ Le Bon ἑκάστης χώρας οἱ κάτοικοι εἶναι διάφοροι ἀναλόγως τοῦ περιβάλλοντος τῆς ἴδιας πατρίδος. Ἐν τῇ ὅμιχλώδει πρωτευούσῃ τῆς Ἀγγλίας, ἐν τῇ πόλει τοῦ ποιητικοῦ ὁρίζοντος, τῇ Βενετίᾳ, ἐν Φλωρεντίᾳ ἐνώπιον τῶν ἀριστοτεχνημάτων τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης, ἐν Ἐλβετίᾳ ἐπὶ τῶν ἀποτόμων κορυφῶν τῶν παγετώνων, ἐν ταῖς παραρρηνίοις χώραις τῆς Γερμανίας, ἐνθα ἀρχαῖαι ἐπαύλεις κατεσπαρμέναι ὑπάρχουσι καὶ πρυτανεύει ὁ κόσμος τῶν θρύλων, ἐν Μόσχᾳ ὅπου τὸ ἱστορικὸν Κρεμλῖνον, ἐν Ἰνδίαις, ἐν Περσίᾳ, ἐν Σινικῇ, — ἐν Ἀθήναις, ἥδύνατο νὰ προσθέσῃ, ἐνθα κάλλος ἀνέφικτον καὶ ἀπαράμιλλος ἀρμονία ἐν τῇ ἀπείρῳ ποικιλίᾳ γραμμῶν καὶ χρωμάτων τὰς ψυχὰς καταθέλγουσι καὶ τὸ δαιμόνιον τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πνεύματος ἐν τοῖς μνημείοις τῆς τέχνης καὶ

¹⁵³⁾ Πολιτ. 7, 6.

¹⁵⁴⁾ Die Vererbung, 1883, σελ. 48 κέξ.

πανταχοῦ ἀθάνατον ἐνδιαιτᾶται, — αἱ ἴδεαι καὶ τὰ συναισθήματα, ἃτινα προκαλοῦσι τὰ ὅρώμενα, παραλλάσσουσιν ἀπείρως.

2. Τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον καὶ ἡ κυρίως ἄγωγή.

Πολλῷ δέ μᾶλλον ἐπὶ τὴν πνευματικὴν καὶ ἥθικὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀνάπτυξιν ἔπιδρᾷ τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον καὶ δὴ καὶ ἡ ἄγωγή. Ἡ πόλιτεία, ὁ οἶκος, τὸ σχολεῖον, καθ' ὅλου εἰπεῖν ἡ κοινωνία εἶναι ἡ πνευματικὴ καὶ ἥθικὴ ἀτμόσφαιρα, ἐν ᾧ ζῇ καὶ κινεῖται ἕκαστος ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἡλικίας. Ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ τούτου περιβάλλοντος διὰ παρατηρήσεως, μιμήσεως καὶ ὑποβολῆς¹⁵⁵⁾ ἀρύεται ὁ ἀνθρωπὸς τὸ πλεῖστον τῶν γνώσεων αὐτοῦ, γλῶσσαν δηλαδὴ καὶ ἐπιστήμην καὶ τέχνην καὶ ἥθικὰς καὶ θρησκευτικὰς καὶ πολιτικὰς ἴδεας, τὰ κοινωνικὰ κληρονομήματα, ἃτινα ἀπὸ ἀτόμου εἰς ἀτομον καὶ ἀπὸ γενεᾶς μεταδίδονται εἰς γενεάν.

Τὸ μιμεῖσθαι εἶναι ἵδιον παντὸς ἀνθρώπου. Οὐ μόνον οἱ παῖδες καὶ αἱ ἀμβλύτεραι διάνοιαι μιμοῦνται, ἀλλὰ καὶ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς βουλήσεως οἱ ἀριστεῖς, ὅσοι ἐπινοοῦντες ἴδεας ἢ δρῶντες μεγάλα ἔργα δημιουργοῦσι καὶ χειραγωγοῦσι τὴν ἀνθρωπότητα κατὰ τὴν διὰ τῶν αἰώνων πορείαν αὐτῆς.

Ἐμφυτος ἔρως πρὸς τὸ εἰδέναι, ἄγων πρὸς τὴν περιβάλλονταν φύσιν, φίλαυτος ὅρμή, στοργὴ πρὸς τὰ φίλτατα, φόβος καὶ ἐλπίς, ἀμιλλα πρὸς τοὺς ὄμοίους, ἵδοὺ τὰ σπουδαιότατα ἐλατήρια, ὑφ' ὃν οὗτοι ἐν τῷ βίῳ καὶ δὴ καὶ ἐν τῇ κοινωνικῇ κονίστρᾳ ἀγόμενοι τὰς πνευματικάς των δυνάμεις, τὴν ἀντίληψιν καὶ τὴν μνήμην καὶ τὴν

¹⁵⁵⁾ Τὴν τῆς κοινωνίας ἐπίδρασιν παραβάλλει πρὸς ὑποβολὴν ὁ Tardé λέγων: « L'état social, comme l'état hypnotique, n'est qu'une forme du rêve, un rêve de commande et un rêve en action. N'avoir que des idées suggérées et les croire spontanées : Telle est l'illusion propre au somnambule, et aussi bien à l'homme social » (Les lois de l'imitation³, 1900, σελ. 83). Προβλ. καὶ Baldwin, Social and ethical interpretations in mental development², 1902, σελ. 66 κέξ., Compayré, ἐν τῷ εἰρ. βιβλ., σελ. 177 κέξ., Binet, La suggestibilité, 1900· καὶ ἡμετέραν διατριβὴν « Ἀνδρῶν ἐπιφανῶν μίμησις », 1903.

φαντασίαν καὶ τὴν κρίσιν ἀσκοῦσι καὶ εἰς δεξιότητα διαμορφοῦσι τὴν καλλιτεχνικήν, τὴν ποιητικήν καὶ οἰανδήποτε ἄλλην ἴδιοφυῖαν αὐτῶν.

Καὶ εἶναι εὖνόητον ὅτι ὅσον καὶ ἀν λογύῃ τὸ poeta nascitur, ὃ ἔξυμνησεν ἡ Μοῦσα τοῦ Boileau ἐν τοῖς στίχοις ἔκείνοις·

*C'est en vain qu'au Parnasse un téméraire auteur
pense de l'art des vers atteintre la hauteur,
s'il ne sent point du ciel l'influence secrète,
si son astre en naissant ne l'a formé poète,
dans son génie étroit il est toujours captif,
pour lui Phöbus est surd et Pégase est rétif¹⁵⁶),*

πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ τελείωσιν τῆς ποιητικῆς ἴδιοφυῖας ἀπαραίτητος εἶναι καὶ ἡ ἐκ τῶν ἔξωθεν ἐπίδρασις.

Κάλλιστα εἶπεν ὁ Πλάτων ὅτι πρὸς τῇ φύσει ἀπαιτεῖται ἐπιστήμη καὶ μελέτη¹⁵⁷), ὅρθιῶς δ' ἔχει καὶ τὸ τοῦ Ὁρατίου·

*natura fieret laudabile carmen an arte
quaesitum est; ego nec studium sine divite vena,
nec rude quid possit video ingenium, alterius sic
altera poscit opem res, et conjurat amice.
Qui studet optatam cursu contingere metam
multa tulit fecitque puer; sudavit et alsit;
abstinuit Venere et vino. Qui Pythia cantat
tibicen, didicit prius extimuitque magistrum¹⁵⁸).*

¹⁵⁶) Art poétique, Βιβλ. 1, 1 κέξ.

¹⁵⁷) «Εἴ σοι ὑπάρχει φύσει ὁγητορικῷ εἶναι, ἔσει ὁγήτῳ ἐλλόγιμος προσλαβὼν ἐπιστήμην τε καὶ μελέτην, ὅτου δ' ἀν ἐλλίπης τούτων, ταύτῃ ἀτελής ἔσει» (Φαιδρ. 269 D). Πρβλ. καὶ Ἀρχύταν «Πάντως δ' ἀρχὴν μὲν φύσιν προελέμεν, μέσα δὲ τὴν ἀσκησιν, τέρμα δὲ τὴν εἴδησιν φέρειν» (παρ^ο Ιω. Δαμασκηνῷ) καὶ Πλούταρχον «Εἰς τὴν παντελῆ δικαιοπραγίαν τρία δεῖ συνδραμεῖν, φύσιν καὶ λόγον καὶ ἔθος» (π. παίδ. ἀγ., κεφ. 4).

¹⁵⁸) Ars poetica, στίχ. 408 κέξ. Πρβλ. καὶ τὸ τοῦ Κικέρωνος «Ego contendō cum ad naturam eximiā atque illustrem accederit ratio quaedam conformatioque doctrinae, tum illud nescio quid praeclarū ac singulare solere existere», Pro Archia poeta, 7.

“Η τίς σώφρων τῆς ἐπιστήμης θιασώτης δὲν θὰ δμολογήσῃ ὅτι πολλοὶ τῶν ζωγράφων καὶ τῶν ἄλλων σοφῶν εὐδοκίμησαν διότι ἀγαθὴν κεκτημένοι προδιάθεσιν πρωΐμως ἥρξαντο τοὺς πατέρας μιμούμενοι ἢ συγγενεῖς ἢ ἄλλους, οἵτινες τὴν αὐτὴν ἐπηγγέλοντο τέχνην ἢ ἐπιστήμην, ἢ δαιμονίους καὶ ἐνθέους διδασκάλους, οἵτινες κατεῖχον τὸ μυστήριον νὰ συναρπάσωσιν αὐτοὺς καὶ αἰχμαλωτίσωσιν αὐτόχρημα ὑπὲρ τοῦ ἐπαγγέλματος αὗτῶν;

Καὶ οὐδὲ μόνον γνώσεις τῷ ἀνθρώπῳ ἐκ τοῦ περιβάλλοντος παρέχονται καὶ διανοητικαὶ αὐτοῦ προάγονται λειτουργίαι, ἄλλα καὶ τὸ συναίσθημα μօρφοῦται καὶ ἡ βούλησις δι’ ἀγαθῆς ἀγωγῆς ὁνθμίζεται πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ἡθικῶν ἴδεῶν καὶ κατὰ μικρὸν πλάσσεται ὁ ἡθικὸς χαρακτήρ, ἐν δὲ τὰ φαῦλα παραδείγματα καὶ ἡ εὐμάρεια καὶ ἡ ὁρίσμηνα καὶ ἄλλα κακὰ μυρία γίνονται παράγοντες τῆς διαφθορᾶς τῶν ψυχῶν.

Καὶ δὲν εἶναι μακρῶν λόγων ἀνάγκη πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ φιλάλληλον καὶ φιλόπολι καὶ μεγαλόφρον, τὸ μεγαλεπήβολον καὶ μεγαλόπραγμον καὶ μεγαλουργόν, τὸ θαρραλέον καὶ μετριόφρον καὶ πρᾶον, τὸ συμπαθὲς καὶ σύγγνωμον καὶ ἐλεητικόν, πᾶσαι συλλήβδην αἱ ἀρεταί, ὅσαι τῶν ἀνθρώπων ἀγλαιῶσι τὸν βίον, δὲν μεταδίδονται ἀποτετελεσμέναι ἀπὸ τῶν γονέων εἰς τὰ τέκνα, οὐδὲ τὸ πάθος διὰ τῆς γεννήσεως μεταγγίζεται, οὐδὲ τέκνον ἀπαίσιον γίνεται ἡ διαβόητος vendetta. Ἀναντίλεκτον ὑπάρχει μᾶλλον ὅτι ἐκ διδασκαλίας καὶ διὰ παραδειγμάτων ὁ ἔμφυτος πυρὴν τῶν ἀρετῶν αὐξάνεται, ἐκ τοῦ φυσικοῦ δὲ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος, ἐν δὲ ζῇ ἔκαστος, ἀπομυζῶν τὸν ἴὸν τρέφει τὴν ἐγγενῆ κακίαν καὶ ὁ Κορσικανὸς διὰ μιμήσεως ὁνθμίζει τὴν μοχθηρὰν πρὸς τὴν ἐκδίκησιν ὁρμήν.

Ἐμμελῶς διὰ τῶν φιλοσόφων αὐτῆς ἐδίδαξεν ἡ Ἑλλὰς ὅτι

ἡ δμιλία
πάντων βροτοῖσι γίγνεται διδάσκαλος¹⁵⁹⁾,

¹⁵⁹⁾ Εὐριπίδου Ἀνδρομάχη, 683. Πρβλ. καὶ τὸ τοῦ Θεόγνιδος

ἐσθλῶν μὲν γὰρ ἀπ’ ἐσθλὰ μαθήσεαι· ἦν δὲ κακοῖσι
συμμίσγης, ἀπολεῖς καὶ τὸν ἐόντα νόον,

καὶ δ δαιμόνιος Goethe εἰπὼν τὸ γνωστὸν ἔκεινο·

*Es bildet ein Talent sich in der Stille,
sich ein Character in dem Strom der Welt¹⁶⁰),*

«ἐν τῇ ήσυχίᾳ δημιουργεῖται ἡ δεξιότης, ὁ δὲ χρακτὴρ ἐν τῇ δίνῃ τῇ κοινωνικῇ», οὐδαμῶς ἀπεσφάλη τάληθοῦς.

Ο ιθισμός. *Ἐθίζεται δὲ ὁ ἄνθρωπος, ἵνα μόνον περὶ τούτου εἴπωμεν, εἰς τὸ διανοεῖσθαι καὶ πράττειν οὕτως ἥ ἄλλως διὰ τῆς ἐπαναλήψεως διοίων ἐνεργειῶν κατὰ τὴν νεαρὰν μάλιστα ἡλικίαν, ὅτε ὑγρότερον καὶ εὐπλαστότερον εἶναι τὸ σῶμα καὶ δὴ καὶ τὸ σύστημα τὸ νευρικόν. Κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην καὶ ἀγαθὰ κληρονομικὰ προδιαθέσεις δύνανται δι' ἀσκήσεως νὰ ἐνισχύωνται καὶ ὑπὸ κακῶν ἔξεων ἐκκρούωνται καὶ αἱ κακαὶ νὰ ἐπιδίδωσιν ἥ ἀσθενέστεραι καθιστῶνται.*

Δὲν διέλαθε τὸ τοιοῦτον τῶν παλαιῶν τὴν προσοχήν. Κατὰ τὸν Δημόκριτον «ἡ φύσις καὶ ἡ διδαχὴ παραπλήσιόν ἐστι· καὶ γὰρ ἡ διδαχὴ μεταρρυσμοῖ τὸν ἄνθρωπον, μεταρρυσμοῦσα δὲ φυσιοποιέει»¹⁶¹).

Κατὰ δὲ τὸν Πυθαγόρειον Ἰππόδαμον «τὰ ἦθη καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα πλάσσει καὶ κηροχυτεῖ τὰν ψυχὰν φυσίωσιν ἐμποιεῦντα διὰ τῆς συνεχέος ἐνεργίης»¹⁶²).

Ομοια ἐδίδαξεν ὁ Πλάτων εἰπὼν ἐν τῇ Πολιτείᾳ του «Τοῖς παισὶν ἀπαλοῖς οὖσιν ἐνδύεται τύπος δν ἀν τις βούληται ἐνσημήνασθαι ἕκαστῳ»¹⁶³).

Συστηματικώτερον δὲ λέγει ἐν τοῖς Πολιτικοῖς αὗτοῦ ὁ Ἀριστο-

καὶ Ξενοφ. Ἀπομν. I, 2, 19 κέξ. καὶ Ἀριστ. Ἡθ. Νικομ. 1103 a 24, καὶ Πλούτ. π. παίδ. ἀγωγ., κεφ. 4 «Φύσεως μὲν γὰρ ἀρετὴν διαφθείρει ὁρθυμία, φαυλότητα δ' ἐπανορθοῖ διδαχή· καὶ τὰ μὲν ὁρδια τοὺς ἀμελοῦντας φεύγει, τὰ δὲ χαλεπὰ ταῖς ἐπιμελείαις ἀλίσκεται. Καταμάθοις δ' ἀν ὡς ἀνύσιμον πρᾶγμα καὶ τελεσιουργὸν ἐπιμέλεια καὶ πόνος ἐστὶν ἐπὶ πολλὰ τῶν γιγνομένων ἐπιβλέψας. Σταγόνες μὲν γὰρ ὕδατος πέτρας κοιλαίνουσι σίδηρος δὲ καὶ χαλκὸς ταῖς ἐπαφαῖς τῶν χειρῶν ἐκτρίβονται κτλ.» καὶ ὅσα τοιαῦτα.

¹⁶⁰) Torquato Tasso, Πρᾶξις Α', σκηνὴ 1.

¹⁶¹) Mullach, Democriti fragm., 1843, σελ. 186.

¹⁶²) Ηαρά Στοβαίω.

¹⁶³) Πολ. 377 B. Προβλ. καὶ Πλούτ. π. π. ἀγωγῆς κεφ. 5.

τέλης «Τὰς ἀρετὰς κτώμεθα ἐνεργήσαντες πρότερον ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν οἶν οἰκοδομοῦντες οἰκοδόμοι γίνονται καὶ κιθαρίζοντες κιθαρισταί. Οὕτω δὲ καὶ τὰ μὲν δίκαια πράττοντες δίκαιοι γινόμεθα, τὰ δὲ σώφρονα σώφρονες, τὰ δὲ ἀνδρεῖα ἀνδρεῖοι καὶ καθόλου ἐκ τῶν ὅμοίων ἐνεργειῶν αἱ ἔξεις γίνονται—διὰ τοῦτο οὐ σμικρὸν διαφέρει τὸ οὗτος ἢ οὕτως εὐθὺς ἐκ νέων ἐθίζεσθαι ἄλλα πάμπολυ μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν¹⁶⁴⁾.

‘Η δὲ τοῦ φαινομένου αἵτια ἀπεκαλύφθη χυρίως ὑπὸ τῆς ἐρεύνης τῆς νεωτέρας. Κατὰ τὰς φυσιολογικὰς καὶ ψυχολογικὰς ζητήσεις ἐν τῷ νευρικῷ συστήματι, τῷ κατ’ ἔξοχὴν ὀργάνῳ τῆς ψυχῆς, οἱ ἔξης ἐπικρατοῦσι νόμοι.

Πᾶς διὰ τῶν αἰσθήσεων εἰσαγόμενος ἐρεθισμὸς καταλείπει ἐν τοῖς χυττάροις τῆς φαιᾶς οὖσίας τοῦ ἐγκεφάλου εὐκολώτερον ἢ δυσκολώτερον—ἀναλόγως τῆς δεκτικότητος αὐτῶν—ἀνάλογον εἰκόνος τύπον, ὅπτικῆς, ἀκουστικῆς, κινητικῆς, ἀπτικῆς κλπ. Καὶ πᾶσα κίνησις δημιουργεῖ ἐν τῷ νευρικῷ συστήματι εὐθὺς ἢ κατόπιν τινῶν ἐπαναλήψεων—ἀναλόγως τῶν ψυχικῶν προδιαθέσεων—λανθάνουσαν τάσιν πρὸς ἐπανάληψιν αὐτῆς¹⁶⁵⁾). Καὶ ὅσῳ μᾶλλον οἱ αὐτοὶ ἐπαναλαμβάνονται ἐρεθισμοὶ καὶ αἱ αὐταὶ κινήσεις, τοσούτῳ ἴσχυρότεροι ἀποβαίνουσιν οἱ τύποι καὶ αἱ εἰκόνες, καὶ αἱ τάσεις αἱ κινητικαὶ—ἄν μάλιστα συνδέονται πρὸς ἄλλήλας¹⁶⁶⁾ καὶ πρὸς συναισθήματα ἴσχυρά¹⁶⁷⁾—, ἐπικρατέστεραι γίνονται

¹⁶⁴⁾ Ἡθ. Νικομάχεια 1103 α 31 κέξ. Πρβλ. καὶ τὰ «ῶσπερ φύσις ἦδη τὸ ἔθος», Περὶ μν. καὶ ἀναμν. κεφ. 2, 452 α 27, καὶ τὸ τῆς παροιμίας «ἔξις δευτέρα φύσις». Ο Wellington εἶπεν «ἔξις δεκάκις φύσις»!

¹⁶⁵⁾ Περὶ τοιούτων τύπων ὅμιλεῖ ἦδη ὁ Πλάτων (εἴδωλον, μνημεῖον, ἵχνος, σφραγίς, τύπος, ἀποτύπωμα, ἐν Θεαιτ. 192 C, ὥσπερ ἐγκαύματα, Τίμ., 26 C) καὶ ὁ Ἀριστοτέλης (π. ψ. B, 12, π. ἐνυπν. 2, περὶ μν. καὶ ἀναμν. 1) καὶ ὁ Καρτέσιος (Passions de l'âme, I, 42). Σήμερον εἶναι ἡ διδασκαλία αὐτῇ δόγμα ἐπιστημονικόν. «Ἡ ἐντύπωσις. λέγει ὁ Flechsig. γίνεται ἐν τοῖς χυττάροις τοῖς γαγγλιακοῖς» Gehirn u. Seele, σ. 27. Πρβλ. καὶ Fauth, Das Gedächtnis, σ. 18 κέξ., 22 κέξ.

¹⁶⁶⁾ “Οσῳ μᾶλλον συνδέονται πρὸς ἄλλήλας αἱ παραστάσεις ἢ πρὸς συναισθήματα καὶ κινήσεις, τόσῳ ἐμπεδώτεραι γίνονται. Ἐντεῦθεν ἡ δύναμις τῆς τῶν μαθημάτων συγκεντρώσεως καὶ τῆς αὐτενεργίας!

¹⁶⁷⁾ Τὸ συναισθῆμα θερμαίνει, οὗτος εἰπεῖν, τὰς ἴδεας καὶ μεταβάλλει αὐτὰς εἰς δυνάμεις ἐλαυνούσας εἰς πρᾶξιν τὴν βιούλησιν. Ἐντεῦθεν ἡ ἀνάγκη τῆς καλλιεργίας τοῦ συναισθήματος καὶ καθόλου ἡ τοῦ διαφέροντος διέγερσις. Πρβλ. καὶ Thomas, L'éducation des sentiments, 1899, σελ. 1 κέξ.

ἄλλων κληρονομικῶν ἢ ἔξ ήπτονος ἐπαναλήψεως ἐγγενομένων ἢ μεμονωμένων ἐν τῇ συνειδήσει. Καὶ δοῦλοι αἱ ἐντυπώσεις καὶ αἱ τάσεις εἰναι ἐπιχρατέστεραι, τοσούτῳ εὐχερέστερον ἀναπαράγονται αἱ εἰκόνες καὶ αἱ κινήσεις. Οὕτω δὲ καὶ αἱ παραστάσεις καὶ αἱ ἴδεαι παράγονται, *πονηροὶ δρμαὶ καὶ ἔξεις.* ὃν αἱ νεώτεραι δύνανται παλαιοτέρας νὰ ἐκκρούωσι, καὶ αἱ ἔξεις ἀναπτύσσονται, αἴτινες καὶ κληρονομικὰς δρμὰς ἰσχυραὶ γενόμεναι ἀποπνίγουσι καὶ αὐταὶ πάλιν ὑποχωροῦσιν εἰς ἔξεις νέας.

Δηλοῖ δὲ καὶ ψιλὴ τῶν πραγμάτων ἐπισκόπησις καὶ θεωρία ὅτι καὶ οἱ πονηραὶ ἔμφυτοι δρμαὶ οὐ μόνον κατὰ τὴν νεαρὰν ἡλικίαν ἄλλα καὶ ἐπειτα μέχρι τινὸς δι' ἐπιμελοῦς ἀγωγῆς μεταβάλλονται καὶ θελήσεως ἐντόνου¹⁶⁸⁾). Τὸ φίλαυτον, τὸ λαίμαργον, τὸ ἀρπακτικόν, τὸ φιλόνεικον καὶ δ ἄλλος θίασος τῶν κακῶν τῆς παιδικῆς ἡλικίας μετριάζονται καὶ ὁνθμίζονται καὶ διὰ τῆς βίας καὶ διὰ τῆς πειθοῦς¹⁶⁹⁾).

¹⁶⁸⁾ Ὁρθῶς ἔχει τὸ «φύσεως ἀποστῆναι χαλεπόν» (Ἄριστοφ. Σφῆκες, 1457) καὶ τὸ «φύσιν πονηρὰν μεταβαλεῖν οὐ δύσιον» καὶ τὸ τοῦ Ὁρατίου «naturam expellas furca tamen usque recurret».

¹⁶⁹⁾ Ἐν τῷ ἀνθρώπῳ διακρίνομεν διττὰ ψυχικῆς λειτουργίας κέντρα, 1) τὰ κατώτερα τῶν ἔμφυτων δρμῶν καὶ ἔξεων καὶ 2) τὰ ἀνώτερα τῆς σκέψεως καὶ τῆς βουλήσεως, ἂν εἰναι πρὸς ἄλληλα συνδεδεμένα. Διὰ τῶν πρώτων διαπεραινεται πᾶσα κίνησις ἀσυνειδήτως, εὐθὺς ὡς ἐρεθισμός τις ἐκ τοῦ σώματος ἢ ἔξωθεν δώσῃ ἀφορμήν. Τὸ παιδίον κατ' ἔμφυτον δρμήν, ἀνευ σκέψεως, κλαίει, γελᾷ, ἀρπάζει ὅτι ἀρέσκει αὐτῷ, μιμεῖται κ.τ.τ. Καθ' ἔξιν δέ, ἀσυνειδήτως, ἡμῶν ἔκαστος τὰς πλείστας τῶν καθ' ἔκάστην πράξεων ἐκτελεῖ.

Ἡ ἀγωγὴ δύναται διὰ τοῦ παραδείγματος καὶ παραινέσεων καὶ ἄλλων μέσων νὰ ἀποκνίξῃ ἢ μεταβάλῃ ἔμφυτόν τινα δρμήν ἢ ἔξιν διὰ συνδέσεως τῶν κατωτέρων πρὸς τὰ ἀνώτερα κέντρα τῆς λειτουργίας τῆς ψυχικῆς. Ὁ Ἀμερικανὸς ψυχολόγος καὶ παιδαγωγὸς William James διὰ τοῦ ἔξης παραδείγματος καθιστᾷ ἐποπτὴν τὴν ὁνθμισιν τῶν ἔμφυτων δρμῶν. Τὸ παιδίον, λέγει, κατὰ φυσικὴν τάσιν ἀρπάζει ὅτι βλέπει ἀρέσκον αὐτῷ, ἀποσύρει τὰς χεῖρας, ἐὰν λάβῃ κτύπημα κλαίει, γελᾷ πάλιν ἀν θωπεύσωσιν αὐτό, μιμεῖται πᾶσαν κίνησιν.

Τὴν κακὴν δρμήν τοῦ ἀρπάζειν ἐκκόπτομεν ὡς ἔξης. Δεικνύομεν τῷ παιδίῳ ἄθυρμα· ἔκεινο δρμᾶς νὰ τὸ ἀρπάσῃ· δίδομεν ἐλαφρὸν κτύπημα εἰς τὴν χεῖρά του. ἔκεινο ἀποσύρει τὴν χεῖρα καὶ κλαίει. Λέγομεν δοῦλο λάβῃ τὸ ἄθυρμα ἀν εἴπη «παρακαλῶ». Λέγει «παρακαλῶ», λαμβάνει τὸ ἄθυρμα, γελᾷ.

«Αν μὴ εἶχε τὸ παιδίον μνήμην. οὐδὲν θὰ ὠφέλει ἡ τιμωρία. Θὰ ὠρμα νὰ λαμβάνῃ τὸ ἄθυρμα, δσάκις θὰ ἐπεδεικνύετο αὐτῷ. 'Αλλ' ἀναμιμησούμενον ἐπειτα τοῦ κτυπήματος καὶ τῆς παρακελεύσεως — πάθος μάθος — (βλάκες καὶ δύστροποι εἰναι δυσαγωγότεροι· διὸ ἀνάγκη ἐπαναλήψεως τῶν τιμωριῶν καὶ παραιγέσεων) λέγει «παρακαλῶ» ἀν δειχθῇ πάλιν αὐτῷ τὸ ἄθυρμα, καὶ λαμβάνει αὐτό.

’Ορθῶς εἶπεν ἡδη ὁ Ὁράτιος·

Nemo adeo ferus est, ut non mitescere possit,

καὶ τὸ τοῦ Shakespeare

*Use almost can change the stamp of nature
and either curb the devil or throw him out
with wondrous potency*¹⁷⁰),

«ἡ ἔξις σχεδὸν δύναται τῆς φύσεως νὰ μεταβάλῃ τὸν τύπον καὶ καταβάλῃ τὸν δαιμόνα καὶ ἐκτινάξῃ αὐτὸν μετὰ δυνάμεως θαυμαστῆς», τίς μετὰ τὰ εἰρημένα τολμᾶ νὰ προσβάλῃ ως πλημμελές;

Διὰ τοιαύτης τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος ἐπιδράσεως καὶ τάγρια ζῶα βαθμηδὸν ἐτιθασεύθησαν καὶ οἱ ἀνθρώποι τῆς πρώτης ἀγριότητος ἀπαλλαγέντες καὶ τῆς σκαιότητος, καθ' ἣν ἡ φιλαυτία ἐπρυτάνευε καὶ τὰ παρομαρτοῦντα κακά, ἡ ωμότης καὶ ἡ βία καὶ ἡ ἔρις, εἰς τὸ φιλάλληλον ἤχθησαν καὶ τὸ φιλειρηνικόν.

Οὐχὶ ἀπροσφυῶς ὁ δαιμόνιος Spencer εἶπεν ὅτι ἐκ τῶν ἀγρίων διὰ τῆς ἀγωγῆς προηλθον οἱ Νεύτωνες καὶ οἱ Σαΐζπηρ «Thus out of savages came at length our Newtons and Shakespeares»¹⁷¹). Εὐλόγως δὲ πάνυ ὁ Ἰσοκράτης καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Κάντιος καὶ ὁ Φύχτε, πᾶσα συλλήβδην ἡ ἀριστοκρατία τῆς διανοίας, ὑμνοῦσι τὴν ἀγωγὴν ως ἀπαλλάξασαν τὴν ἀνθρωπότητα τῆς βαρβαρότητος καὶ ἀναπτύξασαν αὐτοῦ τὴν διάνοιαν καὶ ἡμερώσασαν τὸ ἥθος¹⁷²).

Οὕτως ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ἀκολουθεῖ ἡ ψυχικὴ λειτουργία τὴν ἔξης μακρὰν δδόν. Τὸ παιδίον βλέπει τὸ ἄθυρμα, ἀρπάζει, τιμωρεῖται, κλαίει, παραινεῖται, λέγει «παρακαλῶ», λαμβάνει τὸ ἄθυρμα, γελᾷ· ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ βραχυτέραν, τὴν ἔξης. Τὸ παιδίον βλέπει τὸ ἄθυρμα, λέγει «παρακαλῶ», λαμβάνει αὐτὸν καὶ γελᾷ (Talks To teachers, κατὰ τὴν γερμ. μετάφρ. Kiesow, σ. 31 κεξ.).

¹⁷⁰) Hamlet, Πρᾶξις Γ', σκηνὴ δ'.

¹⁷¹) Πρβλ. καὶ Martin, L'éducation du caractère, κεφ. 4, καὶ Payot, Éducation de la volonté¹², 1901, σελ. 29.

¹⁷²) Πρβλ. τὰ τοῦ Ἰσοκράτους «Φιλοσοφίαν, ἡ ἄλλα τε συνεξεῦρε καὶ πρός τε τὰς πράξεις ἡμᾶς ἐπαίδευσε καὶ πρὸς ἀλλήλους ἐπράϋνε καὶ τῶν συμφορῶν τάς τε δι' ἀμαθίαν καὶ τὰς ἔξ ἀνάγκης γιγνομένας διεῖλε καὶ τὰς μὲν φυλάξασθαι τὰς δὲ καλῶς ἐνεγκεῖν ἐδίδαξεν, ἡ πόλις ἡμῶν κατέδειξε» (Πανηγ. κεφ. 13) καὶ

*Αι ἀφνῖαι,
αἱ μεγαλοφυῖαι
καὶ ἡ ἄγωγή.*

Ο Ribot ἐν τῷ εἰρημένῳ συγγράμματι, *hérité psychologique*. ἀποδέχεται μὲν τῆς ἀγωγῆς τὴν ἐπίδρασιν, ίσχυρίζεται δ' ὅμως ὅτι μόνον ἐπὶ μετρίας φύσεις δύναται αὕτη νὰ ἐπιδρᾷ, ἐπὶ δὲ τοὺς βλάκας καὶ τὰ δαιμόνια πνεύματα ἐλάχιστα ἢ οὐδαμῶς. Ο μέγας Ἀλέξανδρος λέγει, ὁ Βοναπάρτης, ὁ d'Alembert, πρόκεινται ἡμῖν εὔγλωττα παραδείγματα τῆς δυνάμεως τῆς κληρονομικότητος. Ο d'Alembert, παιδίον ἔκθετον τραφὲν ὑπό τινος χήρας ἥκιστα ἐπιμεμελημένως, κατώρθωσεν ἐν ἡλικίᾳ 24 ἔτῶν νὰ γένηται μέλος τῆς Ἀκαδημείας τῶν ἐπιστημῶν. Ἄν ἐτρέφετο ὑπὸ τῆς μητρός του, δεσποινίδος de Tencin, ἐν μέσῳ τῶν σοφῶν ἀνδρῶν τῶν χρόνων ἐκείνων καὶ εἰσήγετο πρωτόμως εἰς τὴν μελέτην τῶν μεγάλων φιλοσοφικῶν προβλημάτων, οἱ πολέμιοι τῆς κληρονομικότητος θὰ ἔλεγον ὅτι ἡ μεγαλοφυῖα του ἐγένετο τῆς ἀγωγῆς προϊόν¹⁷³).

Οὐδὲ ἡμεῖς ἀρνούμεθα ὅτι ἡ ἀγωγὴ ὀλίγον μόνον δύναται νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τοὺς βλάκας, ἀφ' οὗ διὰ τὴν ἀσθένειαν τοῦ νευρικοῦ συστήματος παρ' αὐτοῖς πᾶσαι αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι χωλαίνουσιν. Οὐδὲ ίσχυρίζομεθα ὅτι ἡ μεγαλοφυῖα, ὁ Genius οὗτος, τὸ θαῦμα καὶ μυστήριον κατὰ Schopenhauer, εἶναι κατὰ τὴν δίζαν τῆς ἀγωγῆς προϊόν. Τούναντίον ἔζητήσαμεν ἐν τοῖς πρόσθεν νὰ δεῖξωμεν ὅτι, ὡς ἡ βλακεία καὶ ἡ μανία καὶ τάδελφὰ νοσήματα, οὗτω καὶ τὸ μεγαλοφυὲς καὶ μεγαλόνουν καὶ θεῖον τῆς φύσεως ἔργον ὃν, εἴτε κληρονομούμενον εἴτε ἐν τῇ τελείᾳ τοῦ ἐγκεφάλου διαπλάσει τὴν ἀρχὴν ἔχον, ἔγκειται τῷ συστήματι τῷ νευρικῷ. Νομίζομεν δ' ὅμως ὅτι ὀλίγην μὲν ἐπὶ τὸ βλακικόν¹⁷⁴), πλείονα δ' ἐπὶ τὸ μετρίως εὐφυές, πλείστην δ' ἐπὶ τὸ

τὰ τοῦ Πλάτωνος «Ἀνθρωπος παιδείας μὲν ὀρθῆς τυχῶν καὶ φύσεως εὐτυχοῦς θειότατον ἡμερώτατόν τε ζῆν γίγνεσθαι φιλεῖ, μὴ ἕκανῶς δὲ ἡ μὴ καλῶς τραφὲν ἀγριώτατον ὅπόσα φύει γῆ» (Νόμ. Γ', 766 Α) καὶ τὰ τοῦ Καντίου «ὁ ἀνθρωπος μόνον διὰ τῆς ἀγωγῆς δύναται νὰ γένηται ἀνθρωπος» (Über Pädagogik, ἐν Pädag. Bibliothek K. Richter, X, σελ. 63) καὶ τὰ τοῦ Φίχτε «ἡ τύχη παντὸς λαοῦ, ἡ ἀκμὴ καὶ ἡ παρακμὴ αὐτοῦ, ἥρτηται ἐκ μόνης τῆς ἀγωγῆς, ἡς τυγχάνει ἡ νεολαία αὐτοῦ».

¹⁷³⁾ Σελ. 329. Προβλ. καὶ Rein : «Die Bildsamkeit und damit der Einfluss der Erziehung ist in der mittleren Gruppe weitaus am stärksten, während er nach den beiden Extremen hin auf einer abnehmenden Linie sich bewegt» (Pädagogik, I, 1902, σελ. 13).

¹⁷⁴⁾ Μέχρι τινὸς ἀληθὲς εἶναι τὸ τοῦ Πλούταρχου «εἰ δέ τις οἴεται τοὺς οὐκ

μᾶλλον εὐφυὲς καὶ μεγαλοφυὲς ἀσκεῖ διοπὴν ἡ ἀγωγή. Διὰ τῆς παιδείας καθ' ἥμᾶς τὸ δαιμόνιον πνεῦμα τρεφόμενον αὐξάνεται ἀμήχανον ὅσον καὶ αἰρόμενον εἰς ὕψος ἀνέφικτον τοῖς κοινοῖς τῶν βροτῶν τέμνει νέας τρίβους καὶ ἄγει τοὺς πολλοὺς — πεζοὺς παρὰ Λύδιον ἄρμα οἰχνεύοντας — εἰς χώρας τῆς γνώσεως καὶ τῆς δράσεως πάντῃ ἀγνώστους αὐτοῖς. Διὰ τοῦτο πλείονος ἐπαίνου ἀξιοῦ ἡμεῖς θεωροῦμεν τὸν Herder εἰπόντα, εἰ καὶ μετά τινος ὑπερβολῆς, ὅτι καὶ μεγαλοφυὲς παιδίον θὰ ἀπεθηφιοῦτο. ἂν ἔκτεθὲν εἰς νῆσον ἔρημον διετέλει ἀμέτοχον τῆς εὐεργετικῆς ἐπιδράσεως τοῦ σχολείου τοῦ κοινωνικοῦ¹⁷⁵⁾. "Η τίς θὰ ἀρνηθῇ ὅτι πολλοὶ ἔκείνων, οἵτινες ἔζησαν ἢ ζῶσιν ἐν ἀφανείᾳ, ἀν ἐτύγχανον εὐμενῶν περιστάσεων καὶ παιδείας τῆς προσηκούσης, ἔνδοξοι θὰ ἀπέβαινον καὶ πολὺ εὔρυτερος θὰ ἦτο ἐκάστοτε ὁ κύκλος τῆς ἀριστοκρατίας τῆς διανοίας καὶ τῆς δράσεως τῆς μεγαλουργοῦ; Κατόπιν ἔργασίας ἔξαισίου ἥδυνήθη ὁ μεγαλόνους Δημοσθένης νὰ ἀναδειχθῇ δήτωρ εὐδόκιμος. Καὶ τὸν Beethoven ὀλίγον ἵσως θὰ ὠφέλει τὸ μουσικὸν δαιμόνιον, ἀν μὴ ὑπὸ τοῦ πατρὸς τὰς προόδους τοῦ Mozart θαυμάζοντος εὐθὺς ἐκ παίδων εἰς διδασκάλους παρεδίδετο καὶ μετὰ θαυμαστῆς εἰργάζετο ἐπιμελείας. Καὶ ὁ Ἀλέξανδρος δ' ἔφερεν ἐν ἑαυτῷ φύσει τοῦ μεγαλόνου καὶ μεγαλεπηβόλου τὸ σπέρμα, ἀλλὰ τὸ σπέρμα τοῦτο διὰ τῶν ναμάτων τῆς διδασκαλίας τοῦ Σταγειρίτου καὶ τοῦ Ὁμήρου, οὗ τὴν Ἰλιάδα σύντροφον ἔσχεν ἐν τῷ βίῳ, δαψιλῶς ἀρδευθὲν ἀνέδωκε γεννναίως, ηὑξήθη, ἐμεγαλούργησεν.

εὗ πεφυκότας μαθήσεως καὶ μελέτης τυχόντας ὀρθῆς πρὸς ἀρετὴν οὐκ ἄν τὴν τῆς φύσεως ἐλάττωσιν εἰς τούνδεχόμενον ἀναδραμεῖν, ἵστω πολλοῦ μᾶλλον δὲ τοῦ παντὸς διαμαρτάνων» (Περὶ παίδ. ἀγωγῆς κεφ. 4).

¹⁷⁵⁾ «Das ganze menschliche Geschlecht ist gewissermassen eine durch Jahrhunderte fortgesetzte Schule und ein neugeborenes Kind, das plötzlich dieser Schule entrissen auf eine wüste Insel gesetzt würde, wäre mit allem seinem angeborenenen Genie ein armes Thier, ja in zehnfachem Betracht elender als die Thiere». Πρβλ. καὶ Guyau, Education et hérédité ⁶, 1898, σελ. 75 κέξ.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ.

Αλλ' είναι καιρὸς ἡδη ἀνακεφαλαιοῦντες νὰ διατυπώσωμεν τὸ πόρισμα τῆς ἡμετέρας ἔρεύνης.

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἀποχρώντως, νομίζομεν, τεκμηριοῦται ὅτι οὔτε τῆς ἀγωγῆς οὔτε τῆς κληρονομικότητος μόνης ἀλλ' ἀμφοτέρων προϊὸν είναι ἡ τοιαύτη ἡ τοιαύτη παρ' ἐκάστῳ ἀνθρώπῳ ἐκδήλωσις καὶ ἀνάπτυξις τῆς διανοίας καὶ τοῦ χαρακτῆρος. Ἡ ψυχικὴ κληρονομικότης, ως καὶ ἡ ὁργανικὴ κληρονομικότης, ἥτις γίνεται ἐκείνης κρηπίς, είναι καὶ καθ' ἡμᾶς ἡ πρώτη καὶ κυρία τοῦ φαινομένου τούτου βάσις. Ἀλλὰ τὴν κληρονομικότητα τὴν ψυχικὴν δεχόμεθα ἡμεῖς διάφορον ἢ οἱ πολλοί. Δὲν φέρει καθ' ἡμᾶς ἐμφύτους ἴδεας ἡ ψυχὴ ἐκάστου ἀνθρώπου κατὰ τὴν εἶσοδον αὐτοῦ εἰς τὸν βίον, ἀλλὰ δὲν είναι πάλιν *tabula rasa*, χάρτης ἄγραφος, ὅλη ἦν ἐκαστος δύναται νὰ διαπλάσῃ κατὰ τὸ δυκοῦν. Ἐχει δὲ ὁργανισμὸς ἐκάστου στοιχεῖα, ἃτινα προάγουσιν ἢ κωλύουσι καὶ διαστρέφουσι τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς. Ἐκαστος ἡμῶν ἔχει τὰς δίζας του ἐν ταῖς προγεγενημέναις γενεαῖς καὶ φέρει τὸ εὑφυὲς ἢ ἀφυές, τὸ εὔμαθὲς ἢ δυσμαθές, τὸ μνημονικὸν καὶ τὸ κριτικὸν ἢ τἀναντία τούτοις, τὸ εὐερέθιστον καὶ σφοδρὸν καὶ εὐκίνητον ἢ τὸ νωθρὸν καὶ μαλακὸν καὶ πρᾶον καὶ δυνάμει τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς κακίας ἐκείνων ἐν τῷ σώματι καὶ δὴ ἐν τοῖς νεύροις. Τέλειος ἐγκέφαλος, ἀρτιαι αἰσθήσεις, τοῦ ὁργανισμοῦ δλον εὐεξία κληριδοτούμενα τοῖς ἐκγόνοις είναι στοιχεῖα γενναῖα, ἢ ἡ μήτηρ φύσις δίδωσι τοῖς μέλλουσιν ἐν τῷ βίῳ νὰ ἀριστεύωσι καὶ ὑπερέχωσι τῶν ἄλλων, ἐλλιπῆ δὲ ἢ πλημμελῆ ὅντα ὑποβάθρα γίνονται ἀτελῶν καὶ φαύλων ψυχικῶν λειτουργιῶν. Ἀλλ' αἱ προδιαθέσεις αὗται ἀναπτύσσονται ἀναλόγως τοῦ περιβάλλοντος. Ἡ τοιάδε ἡ τοιάδε τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος ἐπενέργεια δύναται μέχρι τινὸς νὰ ἐπανορθώσῃ κακῶς ἔχοντα ἢ διαφθείρῃ γενναῖον ὁργανισμὸν καὶ παράσχῃ ἐμμέσως ἢ ἀμέσως ἀφορμὴν εἰς γένεσιν διαφορωτάτων ἴδεῶν καὶ συναισθημάτων καὶ πόθων. Ἀλλὰ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος καὶ ἴδιᾳ τῆς ἀγωγῆς ἢ ἐπίδρασις είναι περιφανής. Ἐπὶ μὲν τὰς εὐφυεστάτας τῶν ψυχῶν καὶ τὰ δαιμόνια πνεύματα μεγίστην, ἐπὶ δὲ τὰς ἥπτον εὐφυεῖς ἐλάσσονα, ἐλαχίστην δὲ πάντας ἀσθενεῖς καὶ φαύλας ἀσκεῖ αὐτῇ ὁπήν. Καὶ ἡ μὲν ἀγαθὴ ἀγωγὴ χρηστὰς ἢ δὲ κακὴ τάναπαλιν πονηρὰς τὰς ψυχὰς ἀπεργάζεται. Διὸ ἔλλειψιν δὲ ἀγωγῆς σκοπίμου καὶ ἐπιμεμελημένης οὐ μόνον αἱ ἀσθενεῖς φύσεις, ἀλλὰ καὶ αἱ δαιμονιώταται τῶν ψυχῶν διαφθείρονται ἢ ἐλλιπεῖς διαμένουσιν, οὐδὲ ἀνέρχονται εἰς τὸ ὑψος ὅπερ είναι εἰς αὐτὰς ἐφικτόν.